

Stand van Jeugd en Gezin in Brabant

Kansen voor gezinsvriendelijk beleid

poir

kennis in uitvoering

Stand van Jeugd en Gezin in Brabant

Kansen voor gezinsvriendelijk beleid

mevrouw drs. M. Blanken
mevrouw ir. J. Smets
mevrouw dr. E. Hooghiemstra
mevrouw M. Rijkers MSc

Colofon

Het PON heeft dit onderzoek verricht in opdracht van

Provincie Noord-Brabant

Provincie Noord-Brabant

Auteurs

Mariëlle Blanken, Judith Smets, Erna Hooghiemstra en Maartje Rijkers

PON Publicatienummer

11-03

ISBN

978-90-5049-504-2

Datum

november 2010

© 2010 het PON, kennis in uitvoering.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het PON. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van het PON. Hoewel deze publicatie met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan het PON geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie:

www.hetpon.nl

Inhoudsopgave

1	Gezinsvriendelijk Brabant	5
1.1	Investeren in gezinsvriendelijkheid loont	5
1.2	Het onderzoek Stand van Jeugd en Gezin	7
1.3	Leeswijzer	10
2	Beleid voor gezinnen	11
2.1	Wat is gezinsvriendelijk beleid?	11
2.2	Landelijk gezins(vriendelijk)beleid	12
2.3	Provinciaal gezins(vriendelijk)beleid	12
2.4	Gemeentelijk gezins(vriendelijk)beleid	13
2.5	Stand van zaken in de Brabantse gemeenten	14
3	Brabantse ouders	19
3.1	Gezinnen in Brabant	19
3.2	Ons mam en pap	20
3.3	Vijf typen gezinnen	22
4	Het functioneren van gezinnen	27
4.1	Waardeoriëntaties	27
4.2	Tijdbesteding	29
4.3	Taakverdeling	34
4.4	Beleving van de opvoeding	37
5	Gezinnen kunnen het niet alleen	41
5.1	Behoeftte aan advies en ondersteuning	41
5.2	Sociaal netwerk en dagelijkse raadgevers	42
5.3	Hulpbronnen voor informatie, advies en ondersteuning	45
5.4	Gezinnen over de rol van de overheid	47
6	Oog voor de kracht van gezinnen	49
	Bijlagen	53
	Bijlage A Onderzoeksverantwoording	55
	Bijlage B Landelijke documenten over gezinsbeleid	57
	Bijlage C Centra voor jeugd en gezin in Noord-Brabant	65
	Literatuurlijst	67

1 Gezinsvriendelijk Brabant

De afgelopen jaren kreeg het jeugdbeleid, dat op de niveaus van rijk, provincie en gemeente zijn uitwerking kent, extra aandacht. Het vierde kabinet Balkenende introduceerde daarvoor zelfs een apart ministerie, het ministerie voor Jeugd en Gezin. De meest in het oog springende doelstelling van dit ministerie is de implementatie van de Centra voor Jeugd en Gezin op gemeentelijk niveau, maar ook de aansluiting in de keten van de provinciale jeugdzorg is een belangrijk uitgangspunt. Hoewel op dit moment niet duidelijk is of het aparte ministerie blijft bestaan, is wel te verwachten dat de aandacht voor jeugd en gezin blijvend is.

Toch wordt het begrip 'gezinsbeleid' niet vaak expliciet gebruikt. In hun advies aan de minister van Jeugd en Gezin schreven de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en de Raad voor de Volksgezondheid & Zorg (RVZ) dat de overheid enkel een voorwaardenscheppende taak heeft bij het versterken van banden tussen gezinnen en hun directe omgeving. 'De overheid moet zich niet bemoeien met de sociale netwerken van gezinnen,' aldus de RMO en RVZ¹. 'Zij moet invloed uitoefenen op de kansen die gezinnen hebben om een eigen rijkdom aan sociale en familiale netwerken te ontwikkelen en te koesteren.'

Het gezin als onderwerp van sociale wetenschappen kent de afgelopen jaren een opgang. De Hoog² noemde de wederkomst van de gezinssociologie in universitair Nederland zelfs een feit. Ook op het niveau van hogescholen is de aandacht voor gezinsbeleid niet gering. In 2009 pleitte dr. Erna Hooghiemstra in haar oratie³ voor het erelectoraat Jeugd en Gezin voor meer gezinsvriendelijk beleid op lokaal niveau. Ook voor de provincie Noord-Brabant blijken jeugd en gezin belangrijke onderwerpen. Zij hecht veel waarde aan de inzet op dit terrein, wat ondermeer tot uiting komt in de jaarlijkse provinciale CJG-conferentie en in de opdracht die het PON in dit kader heeft gekregen en waar onderhavige publicatie het resultaat van is.

1.1 Investeren in gezinsvriendelijkheid loont

'Nederland heeft lange tijd een moeizame relatie gehad met het gezin. Hier wordt, heel anders dan in andere landen, aan het woord gezin en zeker aan gezinsbeleid een normatieve - vaak traditionele - betekenis toegekend,' oreert Erna Hooghiemstra⁴. Er is al enige jaren geleden een kentering ingezet. Het inzicht breekt door dat een goed functionerend gezinsleven niet alleen veel problemen kan voorkomen, maar ook het welzijn en de welvaart van de samenleving mede bepaalt.

¹ RMO en RVZ 2008:3.

² De Hoog 2003:22.

³ Hooghiemstra 2009a.

⁴ Hooghiemstra 2009a.

Op landelijk niveau zijn de eerste stappen gezet om gezinsbeleid op de kaart te zetten. Een vertaalslag naar het regionale en lokale niveau ontbreekt echter nog voor een groot deel. Uiteraard is het streven van de rijksoverheid om in 2011 een landelijk dekkend netwerk te hebben van Centra voor Jeugd en Gezin (CJG)⁵ een belangrijk en eerste voorbeeld van hoe een dergelijke vertaalslag eruit kan zien. Zo'n netwerk biedt een kans om gezinsvriendelijk beleid in de brede betekenis van het woord - gericht op het optimaal functioneren van gezinnen - op lokaal niveau vorm te geven. In Noord-Brabant heeft inmiddels meer dan de helft van alle gemeenten een of meerdere vestigingen van zo'n CJG opgericht.

Privédomein versus maatschappelijke waarde

Het blijft voor velen de vraag waarom na te denken over het maatschappelijk belang van een onderwerp, het gezin, dat het privédomein bij uitstek is. Volgens Hooghiemstra⁶ is het antwoord vrij simpel: 'Natuurlijk, dat wat mensen in een gezin doen, is primair hun eigen zaak. En dat moet ook zo blijven. Maar het gezin heeft niet alleen een betekenis in en voor zichzelf. Wat zich daar in de beslotenheid afspeelt, gaat verder dan persoonlijk levensgeluk. Een gezin is een open systeem. Enerzijds staat het bloot aan maatschappelijke invloeden, anderzijds heeft het effect op de samenleving als geheel. Het gezin heeft aandacht nodig, omdat veel van wat daar gebeurt - of je wil of niet - maatschappelijk repercussies heeft. Gevolgen die we vaak niet zien en onderkennen, maar die wel degelijk verstrekkend zijn. Gezinnen spelen een belangrijke rol bij de creatie van publieke waarde.'

Het maatschappelijk belang van het gezin kan uiteengelegd worden in vier dimensies. Allereerst de demografische dimensie. Getalsmatig zijn gezinnen belangrijk, ook in Noord-Brabant. In 2009 vormde in Brabant 36% van alle huishoudens een gezin, dat wil zeggen een huishouden met één of twee ouders en thuiswonende kinderen. De verwachting is dat dit over dertig jaar nog maar 31% is⁷. Ook worden er steeds minder kinderen geboren en zetten ouders hen steeds later op de wereld. Gezinnen worden dus een steeds schaarser goed en dat is aanleiding om gezinnen eerder te koesteren dan om ze minder aandacht te geven. Het maatschappelijk belang van een goede balans tussen generaties kan niet overschat worden.

Een tweede dimensie van het maatschappelijke belang van het gezin is de sociaal-economische. Hoewel de arbeidsparticipatie van vrouwen sterk is toegenomen, kan er zeker nog niet gesproken worden van een gelijkwaardige positie van vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt. Daar zijn onder andere gezinsprocessen debet aan. In de praktijk blijkt de meerderheid van de gezinnen te kiezen voor een min of meer traditionele verdeling van taken: de man neemt meestal de hoofdverantwoordelijkheid voor de inkomsten, de vrouw voor de kinderen en het huishouden. De achterstand die de vrouw daardoor oploopt op de arbeidsmarkt, haalt zij over het algemeen niet meer in⁸. Dergelijke keuzes hebben dus belangrijke gevolgen voor de arbeidsdeelname, niet alleen getalsmatig, maar het gaat ook om het niet optimaal benutten van talenten.

⁵ Een CJG is een herkenbaar inlooppunt in de buurt waar ouders en jongeren terecht kunnen met vragen over opvoeden en opgroeien. Een CJG biedt advies, ondersteuning en hulp op maat.

⁶ Hooghiemstra in: Krijnen 2010:16.

⁷ Provincie Noord-Brabant 2008a.

⁸ Hooghiemstra 2009b:32.

Sociaal-pedagogisch is de derde dimensie. Dat de samenleving belang heeft bij zorg en opvoeding van voldoende niveau binnen het gezin, is evident. Immers, de ontwikkeling van kinderen hangt voor een grote mate af van het gezinsleven en de opvoeding daarbinnen. Uitkomsten daarvan zijn voor rekening van de samenleving. Meer in het algemeen is de opvoeding in gezinnen bepalend voor de overdracht van normen en waarden en daarmee voor de cultuur en democratie van de toekomstige samenleving⁹.

Tot slot sociale binding als vierde dimensie van het maatschappelijk belang van het gezin. Gezinnen fungeren als een soort verbindingsofficier voor de sociale omgeving. Dat geldt zeker voor gezinnen met jonge kinderen, vanwege hun oriëntatie op de directe leefomgeving. Je hoort het vaak zeggen in dorpen: als gezinnen wegtrekken, wordt de leefbaarheid aangetast. Ook dat geeft aan wat het belang is van gezinnen voor de sociale samenhang in de samenleving¹⁰.

Gezinnen zijn en blijven dus belangrijk voor de Nederlandse samenleving¹¹. Zij kunnen een maatschappelijke meerwaarde bieden, mits ze goed worden toegerust om op de vier genoemde dimensies adequaat te kunnen functioneren. De lokale overheid kan daar een belangrijke rol in spelen. Investeren in gezinnen door gemeenten hoeft niet te betekenen dat daar allerlei nieuw beleid voor opgezet moet worden, maar het is wel van belang om na te gaan wat er leeft bij gezinnen en daar op in te spelen. Landelijk wordt dit in ieder geval door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) ondersteund met de oprichting van het netwerk Child Friendly Cities. Vanuit dit netwerk worden diverse activiteiten georganiseerd om gemeenten te helpen bij het ontwikkelen van een kind- en gezinsvriendelijke leefomgeving. Een concreet voorbeeld is de landelijke verkiezing van de meest kind- en gezinsvriendelijke gemeente¹².

1.2 Het onderzoek Stand van Jeugd en Gezin

De provincie Noord-Brabant acht het belang van gezinnen in Brabant groot. Zij wil graag de vertaalslag maken van landelijke aandacht naar regionale en lokale inzet op gezinsvriendelijk beleid. Om dat goed toegerust te kunnen doen heeft ze het PON gevraagd een eerste overzicht te geven van de Brabantse stand van zaken rond gezinnen en gezinsvriendelijk beleid en in de provincie een discussie te initiëren over de meerwaarde van dat beleid.

Deze rapportage is het resultaat van het onderzoek Stand van Jeugd en Gezin, waarin ondermeer aandacht besteed is aan werken, zorgen en opvoeden, maar ook aan het onderhouden en ondersteunen van het sociale netwerk.

⁹ Micha de Winter, Hoogleraar maatschappelijke opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit van Utrecht, wijst op de noodzaak van een democratisch pedagogisch perspectief (Hooghiemstra, 2009a).

¹⁰ Hooghiemstra 2009b:33.

¹¹ Distelbrink e.a. 2005.

¹² VNG 2010.

Een belangrijk onderscheid met bestaand onderzoek (de Brabantse Jeugdmonitor, de Jeugdbalans, Zorg voor Jeugd en Kinderen-in-tel) is dat dit onderzoek zich toespitst op het gezin. Daarmee sluit het aan op het onderzoek *Gezinnen van de toekomst* van Equality en het SCP uit 2008.

Het gezin vormt de eerste 'schil' in de sociale omgeving van kinderen en jongeren. Het is de basis van waaruit zij vertrekken op ontdekkingsreis richting de wereld van volwassenheid. Zicht op hoe het met die basis is gesteld in Brabant biedt kansen voor zowel provincie als gemeenten om een gezond opgroeiklimaat te waarborgen en optimaal te kunnen profiteren van de kracht van gezinnen. Om de stand van dit moment na te kunnen gaan, hebben we de volgende centrale vragen beantwoord:

- 1 Wat zijn de belangrijkste kerncijfers van jeugd en gezin in Noord-Brabant afgezet tegen de landelijke cijfers?
- 2 Welke opvattingen en ervaringen hebben gezinnen over diverse thema's, zoals taak- en rolverdeling, tijdbesteding, advies en ondersteuning bij de opvoeding en beleving van het ouderschap?
- 3 Hoe ziet het (toekomstig) beleid op het terrein van jeugd en gezin eruit binnen de niveaus van rijk, provincie en gemeenten?

We hebben diverse onderzoeksmethoden ingezet, waaronder een deskresearch naar de kerngegevens, een breed uitgezette enquête onder ouders in Brabant (voor een aantal vragen zijn ook gezinnen uit het landelijke panel bevraagd), en een verdiepend gesprek met gemeentebesturen over lokaal gezinsbeleid (over het waarom, hoe en wat).

De cijfers die ten grondslag liggen aan deze publicatie zijn gebaseerd op drie onderzoeksmethoden. Op de eerste plaats een deskresearch waarin we bestaande databestanden - zoals CBS Statline, Landelijke Jeugdmonitor - hebben geraadpleegd en waarin we resultaten uit eerder onderzoek (ondermeer NGR/RMO 2005, E-Quality 2008 en Ruigrok NetPanel 2009) hebben bestudeerd. Ten tweede een beleidsanalyse waarin we bestaand beleid op het niveau van gemeente, provincie en het rijk nader hebben geanalyseerd en tot slot de uitvoering van een grootschalige enquête onder meer dan 2000 gezinnen in de provincie Noord-Brabant en een aantal vragen uit de enquête zijn aan ruim 3000 gezinnen in Nederland voorgelegd.

Gezinsenquête

De gezinsenquête die we in november 2009 hebben uitgezet was een online onderzoek (CAWI: Computer Assisted Web Interviewing) onder Brabantse gezinnen met thuiswonende kinderen in de leeftijd tot en met 23 jaar. De vragen uit de enquête gingen over opvattingen en ervaringen van gezinnen over thema's als opvoeden en opgroeien, sociale netwerkvorming, maatschappelijke participatie, informatievoorziening en de rol van de overheid. Het veldwerk is uitgevoerd door GfK Panel Services Benelux.

Ten behoeve van het onderzoek zijn bruto 2.700 panelleden uit Noord-Brabant benaderd. In totaal hebben er aan het onderzoek netto 2.145 respondenten deelgenomen¹³. Daarmee ligt de respons op 79,4%. Voor een aantal vragen uit de gezinsenquête zijn gezinnen uit het landelijke panel bevroegd. In totaal zijn daar bruto 4.244 personen voor benaderd, waarvan netto 3.077 respondenten daadwerkelijk hebben deelgenomen aan het onderzoek (respons van 72,5%). Tabel 1 toont de netto steekproef uit het Brabantse en Nederlandse panel uitgesplitst naar geslacht en leeftijd.

Tabel 1 Netto steekproef uit het Brabantse en Nederlandse panel uitgesplitst naar geslacht en leeftijd

		Noord-Brabant absoluut	Noord-Brabant percentage	Nederland absoluut	Nederland percentage
Totaal		2.145	100%	3.077	100%
Geslacht	man	926	43,2%	1.319	42,9%
	vrouw	1219	56,8%	1.758	57,1%
Leeftijd	t/m 29 jaar	71	3,3%	277	9,0%
	30-39 jaar	670	31,2%	1.058	34,4%
	40-49 jaar	1025	47,8%	1.208	39,9%
	50+ jaar	379	17,7%	534	17,4%

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Bijlage A geeft een meer uitgebreide onderzoeksverantwoording. De resultaten van de enquête zijn op basis van de meest recente CBS-gegevens herwogen op de variabelen geslacht, leeftijd, gezinssamenstelling (aantal ouders). De respons is hiermee representatief voor Noord-Brabant op deze kenmerken. Doordat de beschikbare CBS-gegevens voor andere de gezinsvariabelen, zoals aantal kinderen en leeftijd van de kinderen niet bruikbaar zijn, hebben we die niet kunnen corrigeren met een weging. We spreken derhalve niet over het Brabantse gezin, maar over Brabantse vaders en moeders. Tot slot bevatten de achtergrondvariabelen van de steekproef geen informatie over de etniciteit van de respondenten, waardoor we niet weten of de steekproef representatief is voor allochtonen.

¹³ In de geprogrammeerde vragenlijst zijn (waar nodig) controles ingebouwd in verband met de consistentie van de gegeven antwoorden en de validiteit van de codes. Na afsluiting van het veldwerk zijn de bestanden geschoond door middel van check op legitimiteit van de codes en consistentie. Bij het schonen van de data zijn naast de gebruikelijke straight en crosscontroles ook (waar nodig) kwaliteitscontroles uitgevoerd.

In de hierna volgende hoofdstukken gebruiken we de resultaten van de gezins-enquête bij de behandeling van de diverse thema's. De vergelijkingen die we daarbij maken tussen Brabantse en Nederlandse vaders en moeders zijn enkel gebaseerd op de gegevens uit de hierboven beschreven onderzoekspopulatie (twee steekproeven). Een andere belangrijk gegeven is dat waar we in de tekst spreken over verschillen het altijd statistisch significante verschillen betreft¹⁴.

1.3 Leeswijzer

Om zicht te krijgen op gezinsvriendelijk beleid staan we in hoofdstuk 2 stil bij de speerpunten van beleid van de verschillende overheidslagen, te weten rijk, provincie en gemeenten. Meer specifiek gaan we in op de stand van zaken in Brabantse gemeenten. Hoofdstuk 3, 4 en 5 geven de resultaten van de gezinsenquête weer. Hoofdstuk 3 schetst een beeld van Brabantse ouders. Hoe zien de gezinnen er uit? Het gaat dan met name om de verschillende gezinstypen en het aantal kinderen in diverse leeftijdscategorieën. We maken waar mogelijk een vergelijking met Nederlandse ouders. In hoofdstuk 4 staat het functioneren van gezinnen centraal. We gaan in op de tijdbesteding, de taakverdeling rondom de kinderen en de beleving van het ouderschap en de opvoeding door moeders en vaders. Behalve een beschrijving van hun ervaringen geven we ook mogelijke verklaringen voor verschillen in tevredenheid over ouderschap en opvoeding. Daaruit komt naar voren dat het opvoeden van kinderen soms ingewikkeld is. Ouders kunnen het niet altijd alleen. Hoofdstuk 5 laat zien waar ouders steun, hulp of informatie vinden en hoe tevreden ze daarmee zijn. De hoofdstukken 3, 4 en 5 worden afgesloten met een overzicht van de belangrijkste conclusies. Het laatste hoofdstuk is een slotbeschouwing, met aanknopingspunten voor de provincie om te werken aan een gezinsvriendelijk Brabant.

¹⁴ Cronbach's Alpha, $p > 0,5$.

2 Beleid voor gezinnen

Dat er aandacht is voor gezinnen in beleid wordt de afgelopen jaren steeds beter zichtbaar. Zo verschijnen er sinds 2006 op landelijk niveau nota's over gezinsbeleid. Dat op het niveau van de provincie en gemeente ook dergelijk beleid bestaat is echter niet altijd even direct herkenbaar. Vaak is het onderdeel van het algemeen jeugdbeleid, onderwijs- en welzijnsbeleid, arbeidsmarktbeleid et cetera. Om zicht te krijgen op wat gezinsvriendelijk beleid eigenlijk inhoudt, staan we in dit hoofdstuk stil bij de speerpunten van gezinsbeleid op de verschillende niveaus.

2.1 Wat is gezinsvriendelijk beleid?

De Nederlandse Gezinsraad¹⁵ definieert gezinsbeleid als beleid dat is gericht op het goed functioneren van alle gezinsleden en het gezin als geheel. Gezinsbeleid omvat een breed scala aan beleidsthema's. Dat varieert van beleid dat er expliciet op is gericht om de ontwikkeling van kinderen te stimuleren en beleid dat gericht is op het creëren van gunstige omstandigheden voor het gezinsleven, tot beleid dat de combinatie van arbeid en zorg beter mogelijk maakt. Concreet gaat het bijvoorbeeld om thema's als opvoedingsondersteuning, onderwijs, armoedebestrijding, participatie, gezondheidszorg, kinderopvang.

Bemoeienis van de overheid met het gezin is niet vanzelfsprekend. Gezinnen hebben een hoge mate van autonomie nodig om goed te kunnen functioneren. Binnen de Nederlandse politiek heeft lange tijd een taboe gerust op het voeren van gezinsbeleid. De aandacht ging vooral uit naar het individu. Dat bleek echter moeilijk te rijmen met de dagelijkse werkelijkheid, omdat veel individuen belang hechten aan het gezin en omdat veel overheidsmaatregelen in de praktijk grote invloed op het gezin hebben. Langzaam maar zeker brak het besef door bij politieke partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum dat gezinsbeleid niet perse tot behoud van het traditionele ingezet hoefde te worden, maar kan bijdragen aan de combinatie van arbeid en zorg. Meer dan ooit is er momenteel aandacht voor beleidsmaatregelen die de situatie van gezinnen beïnvloeden. Besef van het maatschappelijk belang van het gezin ligt daaraan (mede) ten grondslag. In het vorige hoofdstuk hebben we dit belang uiteengelegd in vier dimensies: demografisch, sociaal-economisch, sociaal-pedagogisch en sociale binding.

¹⁵ De Hoog en Hooghiemstra 2006:5.

2.2 Landelijk gezins(vriendelijk)beleid

In 2005 trad de Wet op de jeugdzorg in werking, die de toegang tot de hulpverlening van jeugdigen regelt. De bureaus jeugdzorg verzorgen de indicatie voor en de doorverwijzing naar hulp. Hulpverleningsinstellingen kunnen dan ouders en gezinnen onder andere intensieve opvoedingsondersteuning bieden. De bedoeling van de Wet op de jeugdzorg is dat jeugdigen en ouders met lichtere opgroei- en opvoedproblemen een beroep doen op ondersteuning in het kader van het lokaal preventief jeugdbeleid.

Op 1 januari 2007 is de Wet maatschappelijke ondersteuning van kracht geworden. Daaronder valt ook op preventie gerichte ondersteuning van jeugdigen met problemen en van ouders met problemen met opvoeden. Het gaat om de volgende vijf gemeentelijke functies: informatie en advies, signalering, toeleiding naar het hulpaanbod, licht pedagogische hulp en coördinatie van zorg op lokaal niveau. Deze functies zijn ook in het basismodel van de Centra voor Jeugd en Gezin opgenomen.

Van februari 2007 tot half oktober 2010 kende ons land een programmaministerie voor Jeugd en Gezin. Het beleid van het ministerie was vooral gericht op de ontwikkeling en invulling van de Centra voor Jeugd en Gezin. De uitvoering daarvan valt grotendeels onder verantwoordelijkheid van gemeenten. De onderwerpen van Jeugd en Gezin zijn, met de komst van het nieuwe kabinet, ondergebracht bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De landelijke overheid heeft de afgelopen jaren een aantal belangrijke notities uitgebracht die betrekking hebben op gezinsbeleid. Van iedere notitie is in bijlage B een korte samenvatting te vinden.

2.3 Provinciaal gezins(vriendelijk)beleid

Provincies zijn verantwoordelijk voor het bieden van zorg op grond van de Wet op de jeugdzorg. In de nota *Brabant investeert in Jeugd* spreekt de provincie van hulp aan jeugdigen met ernstige opgroei-problemen en ouders met ernstige opvoedproblemen¹⁶. Bij lichtere problemen valt de ondersteuning niet onder de Wet op de jeugdzorg maar onder het lokaal preventief beleid. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij gemeenten.

De lokaal georganiseerde opvoed- en opgroei-ondersteuning en de provinciaal georganiseerde jeugdzorg moeten goed op elkaar aansluiten: een sluitende aanpak en een sluitende keten van betrokken organisaties. Het lokale aanbod ligt soms dicht bij elkaar. Provincie en gemeenten zijn samen verantwoordelijk voor een goede aansluiting. De provincie ondersteunt gemeenten bij de opbouw van het netwerk zodat in deze bestuursperiode in elke gemeente een Centrum voor Jeugd en Gezin actief is.

¹⁶ Provincie Noord-Brabant 2008b.

De provincie Noord-Brabant hanteert de volgende visie ten aanzien van de Centra voor Jeugd en Gezin (CJG): Voor de versterking van de eerstelijns hulp voor jeugd en gezin in de CJG's ligt de regierol bij gemeenten. De provincie wil vanuit haar regierol over de aansluiting tussen gemeentelijke hulp en geïndiceerde jeugdzorg gemeenten ondersteunen bij het inrichten van CJG's. In het visiedocument CJG 2008-2011¹⁷ geeft de provincie aan te verwachten dat het CJG een katalysator kan zijn in het realiseren van de strategische doelen: 'stelsel in balans' en 'sluitende aanpak'. Uitgaande van dit maatschappelijk belang werkt de provincie de komende jaren zij aan zij met gemeenten. De provincie focust op een goede aansluiting van Bureau Jeugdzorg op de CJG's en stelt middelen beschikbaar voor gemeenten die met het CJG aan de slag gaan.

Met het Centrum voor Jeugd en Gezin worden de volgende doelen beoogd:

- Eén lokaal loket voor opvoedingsondersteuning.
- Lokale coördinatiefunctie tussen de verschillende instanties die hulp aan jeugdigen verlenen.
- Versterken van de keten van preventief jeugdbeleid (gemeenten) en jeugdzorg (provincie).

In totaal heeft de provincie Noord-Brabant in de huidige bestuursperiode hiervoor 16 miljoen euro beschikbaar. Gemeenten kunnen een beroep doen op dit geld wanneer zij aantoonbaar punten uit de zogenaamde verbeteragenda aanpakken. De provincie organiseert met enige regelmaat conferenties (zoals bijvoorbeeld de jaarlijkse CJG-conferentie), waar ruim baan is voor het uitwisselen van ideeën (tussen provincie en gemeenten, maar ook tussen gemeenten onderling). Dit om te voorkomen dat hetzelfde wiel meerdere keren wordt uitgevonden.

2.4 Gemeentelijk gezins(vriendelijk)beleid

Binnen gemeenten houden verschillende afdelingen zich bezig met opgroeien en opvoeden van jeugd en met opvoedingsondersteuning, bijvoorbeeld als het gaat om jeugdgezondheidszorg, sociaal beleid, onderwijs, sport, sociaal-cultureel werk, maatschappelijk werk, openbare orde en veiligheid. De gemeente is verantwoordelijk voor het lokaal preventief jeugdbeleid waarvan opvoedingsondersteuning een onderdeel is. Dat de gemeente verantwoordelijk is voor opvoedingsondersteuning ligt vast in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo, prestatieveld 2).

Daarnaast is in de 'Wet collectieve preventie volksgezondheid' opgenomen dat opvoedingsondersteuning een van de taken is van de jeugdgezondheidszorg, die onder gemeentelijke verantwoordelijkheid valt.

In overleg tussen rijk, provincie en gemeenten zijn vijf gemeentelijke functies van het lokaal preventief jeugdbeleid vastgelegd:

- 1 Informatie en advies
- 2 Signalering
- 3 Toeleiding naar het hulpaanbod
- 4 Licht pedagogische hulp
- 5 Coördinatie van zorg op lokaal niveau

¹⁷ Provincie Noord-Brabant 2008c.

De rijksoverheid pleit er voor om alle taken ter ondersteuning van jeugd en gezin te bundelen in de CJG's. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de opzet van deze CJG's. Dat houdt in dat gemeenten de regie voeren over het realiseren van een CJG en afspraken maken met partijen die lokaal de uitvoering verzorgen. Kleinere gemeenten kunnen ervoor kiezen om regionaal samen te werken. Gemeenten zijn verplicht jaarlijks een inhoudelijke rapportage Brede Doeluitkering CJG in te dienen bij het ministerie.

Een CJG richt zich op kinderen en jongeren van min negen maanden tot 23 jaar en hun ouders. Het CJG moet volgens het basismodel minimaal de volgende functies bieden:

- Jeugdgezondheidszorg (consultatiebureaus en GGD).
- De vijf preventieve WMO-taken.
- Een schakel met Bureau Jeugdzorg.
- Een schakel met onderwijs, vaak via de zorg- en adviesteams.

Naast de basisfuncties zijn er veel functies die gemeenten aan het CJG kunnen koppelen zoals kinderopvang, leerplichtcontrole, algemeen maatschappelijk werk, jongerenwerk, eerstelijnszorg (huisarts, kraamzorg, verloskunde), schuldhulpverlening.

Zoals gezegd beschikt meer dan de helft van de Brabantse gemeenten over een CJG. Bijlage C geeft inzicht in de Brabantse gemeenten waarbinnen een CJG operationeel is.

2.5 Stand van zaken in de Brabantse gemeenten

Om een idee te krijgen van de stand van zaken met betrekking tot het gezinsvriendelijk beleid in Noord-Brabant heeft het PON in de zomer van 2009, in samenwerking met de Vereniging voor Brabantse Gemeenten, een vragenlijst voorgelegd aan wethouders, raadsleden en gemeenteambtenaren van alle gemeenten in Noord-Brabant. Een belangrijk deel van de resultaten hiervan is terug te vinden in het PON-Jaarboek *Jeugd van vandaag, Brabanders van morgen?*¹⁸ en in de uitgave *Brabanders over CJG en jeugd- en gezinsbeleid*¹⁹. De resultaten over gezinsbeleid in Brabantse gemeenten presenteren we in deze paragraaf.

Het PON heeft in juni 2009 in samenwerking met de Vereniging van Brabantse Gemeenten (VBG) een vragenlijst voorgelegd aan wethouders, raadsleden en gemeenteambtenaren van alle gemeenten in Noord-Brabant. Zij zijn onder andere bevraagd over de Centra voor Jeugd en Gezin en het gemeentelijk jeugd- en gezinsbeleid. In totaal hebben 229 personen de enquête volledig ingevuld. Het gaat om 156 raadsleden, 19 wethouders en 54 ambtenaren. De respondenten zijn afkomstig uit 64 Brabantse gemeenten (94% van alle Brabantse gemeenten).

¹⁸ Blanken en anderen 2009.

¹⁹ Rijkers en Stultjens 2009.

Om ook zicht te krijgen op de perceptie van Brabantse ambtenaren op de nut en noodzaak van, maar ook de praktische uitvoering van gezinsvriendelijk beleid, heeft het PON in het voorjaar van 2010 een rondetafelgesprek georganiseerd met vertegenwoordigers van grote en kleine gemeenten. Op de vraag welk doel gezinsbeleid heeft, antwoordden de bestuurders en ambtenaren samenvattend:

- 1 Voorwaarden scheppen voor participatie van jongeren en gezinnen.
- 2 Problematische jongeren en gezinnen aanpakken.
- 3 Preventie van problemen door middel van informatie, advies en ondersteuning.

Uit het rondetafelgesprek, maar ook uit de enquête blijkt dat de meeste gemeenten geen gezinsbeleid hebben geformuleerd. We gingen na in hoeverre de aandacht voor gezinsbeleid in het gemeentelijk beleid is terug te zien. Uit onderstaande tabel blijkt dat volgens het merendeel van de wethouders en ambtenaren gezinsbeleid geen thema is in hun gemeente, dat er geen gezinsbeleid is vastgesteld en dat er geen nota gezinsbeleid is opgesteld. Het overall beeld laat zien dat 42% van mening is dat er geen gezinsbeleid is vastgesteld en dat volgens 30% gezinsbeleid geen thema is in hun gemeente.

Tabel 2 Mate van aandacht voor gezinsbeleid

	Ambtenaren %	Wethouders %
Er is een nota gezinsbeleid	0	0
Er wordt gewerkt aan een nota gezinsbeleid	0	0
Aandacht voor gezinnen opgenomen in de nota jeugdbeleid ²⁰	19	27
Aandacht voor gezinnen in het beleid op andere manier	12	7
Er is geen gezinsbeleid vastgesteld	45	20
Gezinsbeleid is geen thema	24	47

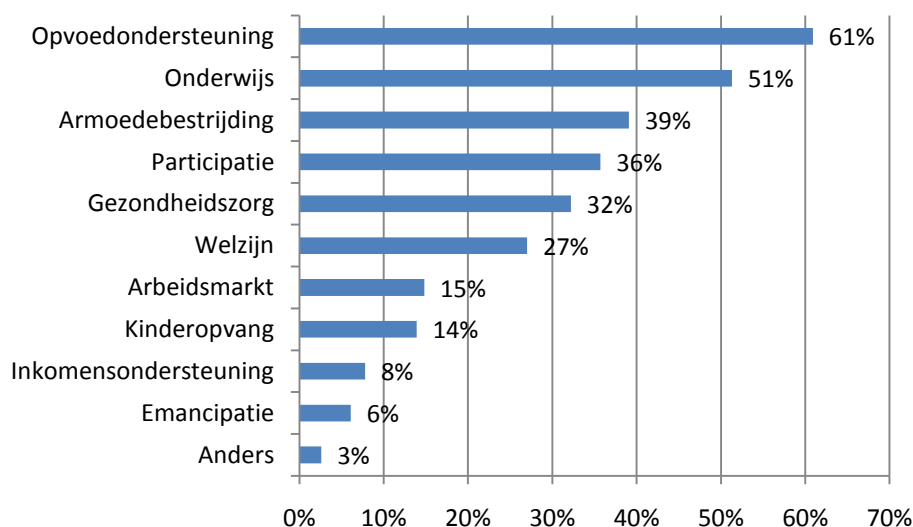
Bron: Enquête PON/VBG 2009

Wel werken gemeenten op onderdelen aan gezinsbeleid, bijvoorbeeld als het gaat om sociale zaken, jeugd, openbare ruimte, onderwijs. Dwarsverbanden worden daarbij overigens nauwelijks gelegd.

Volgens ambtenaren, wethouders en raadsleden vormen opvoedondersteuning en onderwijs de belangrijkste bouwstenen voor een goed gezinsbeleid. Ook armoedebestrijding, participatie en gezondheidszorg zijn volgens tenminste een derde deel van de respondenten belangrijke bouwstenen. Emancipatie en inkomensondersteuning zijn een minder belangrijk onderdeel van gezinsbeleid. In figuur 1 staan de belangrijke bouwstenen voor gezinsbeleid genoemd.

²⁰ Dit geldt voor de volgende Brabantse gemeenten: Bergen op Zoom, Best, Breda, Drimmelen, Eindhoven, Geldrop-Mierlo, Gilze en Rijen, Goirle, Halderberge, 's-Hertogenbosch, Moerdijk, Reusel-de Mierden, Roosendaal, Schijndel en Uden.

Figuur 1 Belangrijke bouwstenen voor gezinsbeleid

Bron: Enquête PON/VBG 2009

Om beter vorm te kunnen geven aan dwarsverbanden zagen de gemeenteambtenaren een aantal mogelijkheden. Ten eerste is het in een gezinsvriendelijke gemeente van belang dat gezinsleden, waaronder ook jongeren, zelf kunnen aangeven wat zij onder gezinsvriendelijkheid verstaan. Welke aspecten zijn voor hen van belang, wat zorgt er voor dat zij graag in een wijk of een gemeente willen wonen? Wat is er nodig zodat zij er ook blijven wonen? Het gaat daarbij niet alleen om de aanwezigheid van voorzieningen, maar ook om het gebruik ervan: sluiten de openingstijden bijvoorbeeld aan op het dagritme van gezinnen? Dat kan getoetst worden bij gezinnen zelf. In Rotterdam is dat in enkele wijken gedaan²¹. Bij het vormgeven van gezinsvriendelijk beleid hebben gezinnen ook een eigen verantwoordelijkheid. De overheid kan niet alles aanpakken of oplossen, gezinnen kunnen zelf ook een bijdrage leveren. De overheid moet hen daar op aanspreken.

Een tweede mogelijkheid om dwarsverbanden vorm te geven is van organisatorische aard. Het kan voor gemeenten interessant zijn om samen te werken met andere gemeenten. Zeker kleine gemeenten kunnen daar schaalvoordelen uit halen. Ook de samenwerking binnen gemeenten (bijvoorbeeld tussen de afdelingen ruimtelijke ordening en maatschappelijke ontwikkeling) kan voordeel opleveren voor gezinnen. Ook binnen het CJG komen diverse beleidsterreinen samen.

Op de derde plaats is het volgens ambtenaren mogelijk en wenselijk om in Brabant pilots op te zetten om na te gaan welke aspecten van belang zijn voor gezinsvriendelijk beleid en hoe je gezinnen daarbij kunt betrekken.

²¹ Pool, Distelbrink en Lucassen 2006.

De provincie zou een kwaliteitskaart voor gezinsvriendelijkheid van gemeenten kunnen ontwikkelen. Deze kaart geeft weer hoe gemeenten scoren op een aantal items, de totaalscore zegt iets over hoe gezinsvriendelijk een gemeente is.

Tot slot zijn er enkele thema's genoemd die belangrijke en vooral praktische aanrijpingspunten voor gezinsvriendelijk beleid vormen:

- Begin bij de basisbehoeften, zoals goede huisvesting.
- Gezinnen zijn op de buurt gericht, zij hebben veelal een natuurlijk netwerk in de buurt. Speelplekken en het schoolplein zijn waardevolle ontmoetingsplaatsen.
- Veiligheid op straat.
- Creëer participatiemogelijkheden, voor zowel ouders als kinderen (denk aan sportvoorzieningen).
- Diversiteit is een belangrijke factor. Onderscheid verschillende typologieën, zoals allochtone gezinnen of gezinnen waarvan de ouders een laag IQ of verstandelijke beperking hebben. Neem de behoeften van de verschillende groepen mee en ga na op welke manier zij ontlast kunnen worden.
- Maak onderscheid tussen grote en kleine gemeenten. Benoem de specifieke kenmerken van een gemeente die aantrekkelijk zijn voor gezinnen. Zo biedt een stad een grote verscheidenheid aan voorzieningen (winkels, cultuur, onderwijs, gezondheidszorg) en biedt een dorp 'wonen in het groen'.

3 Brabantse ouders

Gezinnen zijn er tegenwoordig in veel verschillende soorten en maten. Van traditionele kostwinnersgezinnen tot nieuw samengestelde gezinnen of eenoudergezinnen, het zijn allemaal vormen waarbinnen ouder en kind samenleven. De rijksoverheid hanteert sinds 1996 de volgende definitie voor gezin: 'Elk leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen'²². Achter deze definitie gaat een steeds grotere verscheidenheid schuil, immers de diversiteit tussen gezinnen neemt nog steeds toe²³.

Die groeiende diversiteit is het gevolg van onder andere scheidingen, het afnemende belang van het huwelijk, recente bevolkingstrends en de veranderende mate van arbeidsparticipatie van beide ouders. Hoe zien de gezinnen van Brabant eruit? Op basis van de resultaten uit de gezinsenquête en algemene kerncijfers geven we in dit hoofdstuk een beeld van het Brabantse ouders en maken we een vergelijking met ouders uit de rest van Nederland. We maken daarbij (ook) gebruik van de gezinstypologie van De Hoog (2003) en de typologie naar het verdienertype van Keuzenkamp en Hooghiemstra (2000).

3.1 Gezinnen in Brabant

In 2009 telde Noord-Brabant 1.047.596 huishoudens waaronder 376.763 (36%) gezinnen, dat wil zeggen huishoudens met één of twee ouders en thuiswonende kinderen. De meeste Brabantse gezinnen hebben 1 of 2 kinderen (respectievelijk 39,2% en 44,3%); in slechts 62.274 gevallen zijn dat er 3 of meer. Vergeleken met Nederland hebben gezinnen in Brabant vaker 2 kinderen. Gemiddeld krijgen Brabantse moeders 1,78 kinderen wat nauwelijks afwijkt van het landelijk gemiddelde kindertal (1,77).²⁴

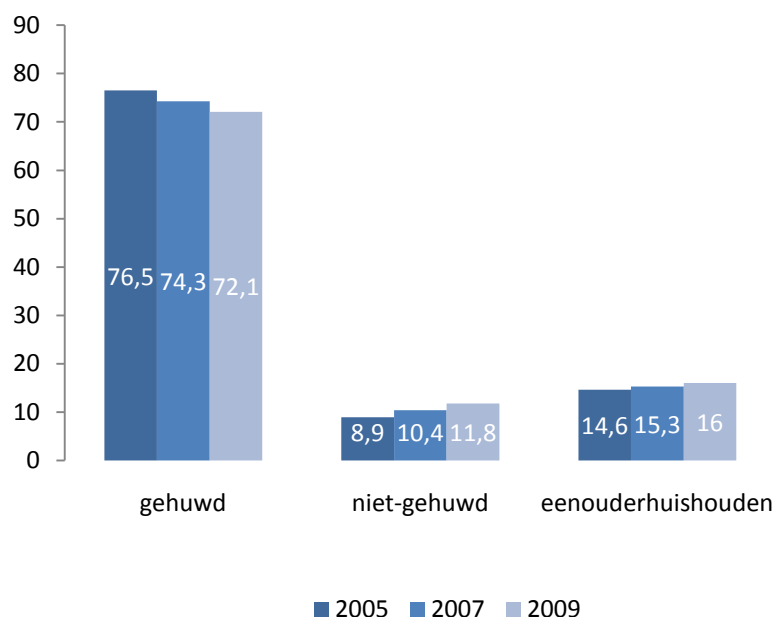
Het grootste deel van de Brabantse gezinnen (circa 84%) bestond in 2009 uit (echt)paren met kinderen. Daarnaast waren er 60 duizend eenoudergezinnen. Het aandeel van verschillende type gezinnen verandert. Onze gegevens laten zien dat deze verschuiving in ieder geval vanaf 2005 plaatsvindt. Onderstaande figuur laat tussen 2005 en 2009 een lichte afname zien van het aandeel gehuwde tweeoudergezinnen op het totaal aantal gezinnen in Brabant. Het aandeel niet-gehuwde tweeoudergezinnen (tot de niet-gehuwde paren behoren ook ouders met geregistreerd partnerschap) en het aandeel eenoudergezinnen is toegenomen.

²² Gezinsnota 2006, Hooghiemstra 2009a:9.

²³ Boekhoorn en De Jong 2008.

²⁴ Gemiddeld kindertal per vrouw: dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt indien de in een bepaald jaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar leven zou gelden (CBS Statline 2009).

Figuur 1 Aandeel een- en tweoudergezinnen in Noord-Brabant, 2005 – 2009 (in%)

Bron: CBS Statline 2009

3.2 Ons mam en pap

Om naast deze kerncijfers meer zicht te krijgen op de ervaringen van gezinnen in Brabant hebben we in totaal 2.145 vaders en moeders bevestigd. In de onderzoeksverantwoording in hoofdstuk 1 (tabel 1) hebben we de respondenten al uitgesplitst naar geslacht en leeftijd, hierna zullen we nog een korte beschrijving geven van de samenstelling van de gezinnen uit onze Brabantse en landelijke steekproef en ze indelen naar de gezinstypologie van De Hoog (2003).

Belangrijke thema's in deze publicatie zijn de beleving van het ouderschap en de behoefte aan advies en ondersteuning van Brabantse ouders. We kaarten dat aan door ondermeer te scoren op de tevredenheid van deze ouders met zaken als de opvoeding in zijn algemeenheid, de taakverdeling binnen het gezin en de tijdbesteding per ouder. Uit ons onderzoek blijkt dat deze tevredenheid (significant) beïnvloed wordt door de factoren: aantal ouders in het gezin, aantal kinderen in het gezin, de leeftijd van de kinderen en de arbeidsparticipatie van de bevestigde ouder. Aangezien we de tevredenheid van de door ons bevestigde Brabantse vaders en moeders in het volgende hoofdstuk vergelijken met landelijke gegevens²⁵ hierover, is het van belang rekening te houden met eventuele verschillen in de verdeling van de invloedfactoren. Tabel 3 geeft de verdeling weer en zet die af tegen populatiegegevens van Noord-Brabant en Nederland in zijn geheel.

²⁵ Voor de vergelijking met landelijke gegevens hebben we gebruik gemaakt van het landelijke panel van ouders van GfK. Zie voor verdere toelichting bijlage A.

Tabel 3 Gezinsamenstelling gemiddeld in Nederland en Noord-Brabant (in %) en in de steekproef van de gezinsenquête in 2009

		Nederland	Noord-Brabant	Steekproef Noord-Brabant
Aandeel een- en tweeoudergezinnen	gehuwd	68,7	72,1	79,8
	niet-gehuwd	12,5	11,8	12,1
	eenoudergezin	18,8	16	8,1
Aandeel gezinnen met 1, 2 en 3 of meer thuiswonende kinderen	1 kind	40,6	39,2	29
	2 kinderen	42,5	44,3	53
	3 of meer kinderen	16,9	16,5	18
Aandeel gezinnen naar leeftijd jongste kind	Nederland/Noord-Brabant 0-5 jaar steekproef 0-3 jaar	35,5	25	39,4
	Nederland/Noord-Brabant 6-11 jaar steekproef 4-12 jaar	33,5	25	41,4
	Nederland/Noord-Brabant 12-24 jaar steekproef 13-23 jaar	22,4	43,6	34
Arbeidsparticipatie van de bevroagde ouder (vaders en moeders)	niet werkend < 12uur	4,9	4,8	20,9
	kleine deeltijdbaan 12- 24 uur*	9,2	9,6	25,7
	grote deeltijdbaan 25-35 uur*	29,1	28,1	12,7
	voltijdbaan >35 uur*	56,9	57,5	40,6

* Voor de Nederlandse en Brabantse cijfers is een andere indeling voor de deeltijd en voltijd betaalde baan gehanteerd, namelijk kleine deeltijd 12-20 uur, grote deeltijd 20-35 uur en voltijd 35 uur of meer.

Bron: CBS Statline/PON Gezinsenquête 2009.

Van de Brabantse vaders en moeders die we bevroagd hebben via de gezins-enquête woont op dit moment 92% samen met een vaste partner. Van de onder-vraagden is bijna iedereen (95%) de biologische vader of moeder van de thuis-wonende kinderen. Voor 2,3% geldt dat ze van tenminste één, maar niet van alle inwonende kinderen de biologische ouder is.

Vaders en moeders uit onze steekproef staan vaker als gehuwde partner aan het hoofd van een gezin dan gemiddeld in Noord-Brabant. Daarnaast bevat onze steek-proef beduidend minder vaders en moeders uit eenoudergezinnen (8,1% versus 16%). De ouders uit de steekproef hebben over het algemeen meer kinderen per gezin dan gemiddeld in Brabant en Nederland en ook qua verdeling van de gezin-nen naar de leeftijd van het jongste kind wijkt de steekproefverdeling iets af van het Brabantse en landelijke gemiddelde. De verschillen qua arbeidsparticipatie zijn wel groot. Ouders uit onze steekproef onder Brabantse ouders hebben overduidelijk vaker geen of een kleine deeltijd betaalde baan.

Zoals gezegd zijn deze verschillen in gezinssamenstelling (aantal ouders en kinderen, leeftijd van de kinderen en de arbeidsparticipatie) tussen de ouders uit onze steekproef en Nederlandse ouders van invloed op het verschil in beleving van de opvoeding (tevredenheid met verloop van de opvoeding en tijd- en taakverdeling). Uiteraard houden we daarmee rekening in de vergelijking tussen Brabantse en Nederlandse gezinnen²⁶.

3.3 Vijf typen gezinnen

In de loop van de vorige eeuw zijn er naast het traditionele gezinstype langzamerhand nieuwe gezinsvormen ontstaan, die binnen de gezinssociologie worden gebruikt als analysemodel. In zijn inauguratie sprak prof. dr. C. de Hoog over een Wageningse traditie als het gaat over het analyseren van verschillende typen gezinnen. In het veldonderzoek van Te Kloetze c.s. (1996) bijvoorbeeld worden de volgende drie gezinstypen onderscheiden: het moderne gezin, het transitionele gezin en het postmoderne gezin. Deze indeling berust op de volgende criteria: de taakverdeling binnen het gezin, de houding ten opzichte van de zelfstandigheid in de huwelijksrelatie, de houding ten opzichte van de zelfbepaling van kinderen, de houding ten opzichte van het huwelijk en de houding ten opzichte van het moederschap. Aansluitend op het empirisch onderzoek van Te Kloetze c.s. worden in verschillende onderzoeken naar de beelden van gezinnen bij politieke partijen²⁷ de volgende vier ideaaltypen onderscheiden: het traditionele/kostwinnersgezinstype, het moderne gezinstype, het egalitaire gezinstype en het geïndividualiseerde/postmoderne gezinstype.

Traditionele gezinstype is gedurende een groot deel van de 20ste eeuw de samenlevingsvorm bij uitstek geweest. De taakverdeling en de gezagsverhoudingen liggen vast. De man is kostwinner, de vrouw huisvrouw. De structuur van het gezin is autoritair, de man neemt de belangrijkste beslissingen. De vrouw is heerseres binnen het gezinsdomein. Dit gezinstype is nauw verweven met de sociale omgeving zoals de familie, de buurt en de kerk.

Moderne gezinstype, dat zichtbaar werd tegen het einde van de jaren 50, is minder afhankelijk van de sociale omgeving. De kwaliteit van de relaties tussen de echtgenoten en de ouders en hun kinderen staat centraal. De taakverdeling is minder scherp omljnd dan bij het traditionele type. De man is de belangrijkste kostwinner, maar de vrouw kan - zij het vaak in deeltijd - buitenshuis werken. De rolverdeling binnen het gezin is minder stringent, maar de meeste verzorgende taken worden door de vrouw verricht. Verzorging, koestering en affectie nemen een belangrijke plaats in.

²⁶ Voor de vergelijking tussen Brabantse en Nederlandse gezinnen maken we enkel gebruik van de twee beschreven steekproeven. Dergelijke achtergrondkenmerken zijn voor de Nederlandse steekproef echter niet bekend.

²⁷ De Hoog & Vinkers, 1998; De Hoog & Hooghiemstra 2002, De Hoog & Hooghiemstra, 2003.

Egalitaire gezinstype betreft een open gezin waarin de partners in financieel opzicht niet van elkaar afhankelijk zijn. De structuur van de interne en externe relaties berust op gelijkwaardigheid. Het is een symmetrisch gezin, hetgeen tot uiting komt in de huishoudelijke taken en de inkomensverwerving. Onder dit gezinstype vallen veel anderhalf- en tweeverdieners. Het gezinsklimaat is communicatief. Onderhandelingen tussen de partners, maar ook tussen de kinderen en hun ouders worden belangrijk gevonden voor het welzijn.

Geïndividualiseerde gezinstype hanteert openheid en zelfstandigheid als norm. De structuur wordt gekenmerkt door een grote mate van onafhankelijkheid. Dit komt onder meer tot uiting in de financiële onafhankelijkheid tussen de partners. Beiden werken fulltime. De belangrijkste functie is het ondersteunen van de eigen ontplooiing, van ouders en kinderen.

Bron: De Hoog en Hooghiemstra 2002

Naast deze vaak gehanteerde kwalitatieve indeling naar typen gezin is het in meer kwantitatief onderzoek gebruikelijker te werken met een indeling naar verdienertypen²⁸. Die indeling is gebaseerd op het bruto inkomen van beide partners uit arbeid of op het aantal uur arbeidsparticipatie van beide partners. Onderstaand kader geeft de meest gebruikelijke typologie naar verdienertype.

Eenverdienertype oftewel het kostwinnersmodel is het gezin waarin slechts één van beide partners een betaalde baan heeft. Het eenoudergezin waarvan de ouder een betaalde baan heeft valt hier ook onder.

Tweeverdienertype is het gezin waarin beide partners een betaalde baan hebben. Dit type wordt vaak verdeeld in vier typen.

<i>Dubbelverdiener</i>	<i>beide partners hebben een voltijd baan</i>
<i>Half-om-halfverdiener</i>	<i>beide partners hebben een deeltijd baan</i>
<i>Kleine anderhalfverdiener</i>	<i>een voltijd en tweede kleine deeltijd (hooguit 12 uur)</i>
<i>Grote anderhalfverdiener</i>	<i>een voltijd en tweede grote deeltijd (12-32 uur)</i>

Bron: Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000

We zijn op basis van de respondenten uit de gezinsenquête nagegaan hoe ouders uit de verschillende gezinstypen de opvoeding beleven en waar er verschillen zichtbaar zijn. Daartoe hebben we bovenstaande typologieën gecombineerd gebruikt voor het indelen van de gezinnen. De variabelen 'aantal ouders' en 'arbeidsparticipatie van de bevroegde ouder' vormden daarbij de selectiecriteria.

²⁸ Zie Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000, Bos en Hooghiemstra 2004.

Ondanks dat er in de literatuur²⁹ vaak aan traditionele gezinnen het kenmerk 'gehuwd zijn' wordt toegedicht, hebben we het niet als selectiecriteria opgenomen. Dezelfde literatuur zegt namelijk weinig tot niets over de burgerlijke staat van de andere gezinstypen. In tabel 4 staan de kenmerken van de typen gezinnen waarop we de respondenten hebben ingedeeld.

Tabel 4 De in deze publicatie gebruikte gezinstypologie en hun kenmerken

Type gezin	Kenmerken*
Traditioneel gezin	twee ouders vader heeft een voltijd betaalde baan moeder heeft geen betaalde baan
Modern gezin	twee ouders vader heeft een voltijd betaalde baan moeder heeft een kleine deeltijd betaalde baan
Egalitair gezin	twee ouders vader én moeder hebben een grote of een kleine deeltijd betaalde baan
Geïndividualiseerd gezin	twee ouders vader én moeder hebben een voltijd betaalde baan of de een heeft een voltijd en de ander een grote deeltijd betaalde baan
Eenoudergezin	een ouder vader of moeder ongeacht arbeidsparticipatie

* De gehanteerde indeling van arbeidsparticipatie is gebaseerd op de volgende urenverdeling: geen betaalde baan is 0-12 uur, kleine deeltijd betaalde baan is 12-24 uur, grote deeltijd betaalde baan is 25-35 uur en voltijd betaalde baan is > 35 uur.

Vergelijken we de door ons gemaakte indeling met de typologie verdienertype van Keuzenkamp en Hooghiemstra (2000) dan passen ze als volgt in elkaar (zie tabel 5).

Tabel 5 Twee typologieën vergeleken

Gezinstypologie	Verdienertype van Keuzenkamp en Hooghiemstra
Traditioneel gezin	kostwinnersmodel kleine anderhalfverdiener
Modern gezin	grote anderhalfverdiener
Egalitair gezin	half-om-half-verdiener
Geïndividualiseerd gezin	dubbelverdiener
Eenoudergezin	werkend eenoudergezin

²⁹ Vergelijk De Hoog & Vinkers, 1998; De Hoog & Hooghiemstra 2002, De Hoog & Hooghiemstra, 2003.

Na de indeling blijven van de 2.145 respondenten nog 1.756 respondenten over. Dat komt doordat we 389 respondenten niet konden indelen, omdat we niet over bepaalde achtergrondkenmerken van ze beschikten.

Ook vallen sommige gezinnen buiten deze typologie, bijvoorbeeld tweeoudergezinnen waarin de vader geen betaalde baan heeft of gezinnen waarin vader een deeltijd betaalde baan en moeder geen betaalde baan heeft. In de praktijk gaat het hier maar om enkele gevallen.

Tabel 6 geeft de verdeling van de respondenten over de vijf typen gezinnen in Noord-Brabant.

Tabel 6 Vijf typen gezinnen in Noord-Brabant 2009, Brabantse steekproef N=1.756

	Totaal	Percentage		Aantal	Percentage
Traditioneel gezin	345	19,6%	traditionele vaders	156	8,9%
			traditionele moeders	189	10,8%
Modern gezin	509	29,0%	moderne vaders	249	14,2%
			moderne moeders	260	14,8%
Egalitair gezin	302	17,2%	egalitaire vaders	45	2,6%
			egalitaire moeders	257	14,6%
Geïndividualiseerd gezin	427	24,3%	geïndividualiseerde vaders	287	16,3%
			geïndividualiseerde moeders	140	8,0%
Eenoudergezin	173	9,9%	vaders	22	1,3%
			moeders	151	8,6%

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Tabel 6 laat zien dat het aandeel moderne en geïndividualiseerde gezinnen in de steekproef het grootst is. Als we kijken naar de burgerlijke staat en de gemiddelde leeftijd van de vaders en moeders per gezinstype (niet in tabel opgenomen) dan blijkt dat gehuwd zijn het vaakst voorkomt (traditioneel 88%, modern 88%, egalitair 81%, geïndividualiseerd 85%) en dat de moeders uit het egalitaire gezin significant jonger zijn dan gemiddeld (respectievelijk 39 jaar en 42 jaar). Voor de interpretatie van tevredenheidsgevoelens vormen deze twee achtergrondkenmerken overigens geen probleem. Immers, het blijkt dat de burgerlijke staat en de leeftijd van de respondent geen invloed hebben op de mate van tevredenheid over tijdbesteding, taakverdeling en het verloop van de opvoeding.

Invloedrijke achtergrondkenmerken

De indeling naar vijf gezinstypen gebruiken we bij de vergelijking in beleving van de opvoeding en behoefte aan advies en ondersteuning - de volgende hoofdstukken presenteren daar de opbrengsten van. Om de verschillen tussen de typen gezinnen op de juiste wijze te kunnen interpreteren, hebben we rekening gehouden met eventuele over- en ondervertegenwoordiging van de eerder genoemde invloedrijke achtergrondkenmerken per gezin.

Aangezien de variabelen 'aantal ouders' en 'arbeidsparticipatie van de bevroegde ouder' gebruikt zijn om de typologie vorm te geven is het logisch dat er significante verschillen zijn tussen de groepen. Voor de achtergrondkenmerken 'aantal kinderen' en 'leeftijd van de kinderen' is in tabel 7 het aandeel per gezinstype weergegeven.

Tabel 7 Achtergrondkenmerken van de vijf gezinstypen 2009 (in %)

		Traditioneel	Modern	Egalitair	Geïndividualiseerd	Eenoudergezin
Aantal kinderen	1	26	26	27	30	40*
	2	54	56	58	51	18
	3 of meer	21	18	15	19	12
	<i>gemiddeld aantal kinderen</i>	2,01	1,96	1,91	1,93	1,72
Leeftijd kinderen**	0-3 jaar	9*	16	21	21	4*
	4-12 jaar	43	36	48	35	44
	13 jaar en ouder	47	47	30*	44	52

* Significant meer of minder dan de andere gezinstypen ($p > 0,05$).

** We hebben enkel de gezinnen geselecteerd die uitsluitend kinderen in een van de leeftijdscategorieën heeft.

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Bijna alle type gezinnen hebben gemiddeld rond de 2 kinderen. Het eenoudergezin daarentegen heeft significant vaker 1 kind, waardoor het gemiddeld aantal kinderen lager ligt. Egalitaire gezinnen in de steekproef hebben minder vaak kinderen in de leeftijd van 13 jaar en ouder in vergelijking met andere type gezinnen. Traditionele en eenoudergezinnen hebben minder vaak kinderen in de leeftijd van 0-3 jaar. De conclusies in de hierna volgende hoofdstukken houden rekening met deze relevante verschillen tussen de typen gezinnen.

Belangrijkste bevindingen:

- Brabant telt bijna 380.000 gezinnen (één of twee ouders met thuiswonende kinderen).
- Eén op de zes gezinnen is eenoudergezin.
- We onderscheiden vijf typologieën: traditioneel gezin, modern gezin, egalitair gezin, geïndividualiseerd gezin en eenoudergezin.
- Het moderne gezin komt in de steekproef het meest voor.
- Het eenoudergezin heeft vaker één kind, de overige gezinnen hebben gemiddeld ongeveer twee kinderen.

4 Het functioneren van gezinnen

Een beeld van de (groeierende) diversiteit aan gezinstypen is interessant. Hoe het ouderschap wordt ervaren door en welke opvoedvraagstukken er spelen binnen die verschillende typen gezinnen, maken dat beeld nog interessanter. In dit hoofdstuk gaan we in op het functioneren van gezinnen. Specifiek gaan we in op de tijdbesteding, de taakverdeling rondom de kinderen en de beleving van het ouderschap en de opvoeding door vaders en moeders uit Noord-Brabant en vergelijken we dat - waar mogelijk - met landelijke gegevens hierover. Naast een beschrijving van hun ervaringen geven we mogelijke verklaringen waarom bepaalde ouders meer en minder tevreden zijn met het ouderschap en opvoeding. Dat doen we door verschillen in tevredenheid af te zetten tegen feiten zoals bijvoorbeeld afname van de arbeidsparticipatie na de geboorte van het eerste kind, maar ook ervaringen met of opvattingen over bijvoorbeeld eigen opvoedcapaciteiten en gewenste veranderingen in arbeidssituatie. We beginnen met een meer algemene beschrijving van waardeoriëntaties van ouders. Met andere woorden: waar hechten ouders waarde aan in hun leven?

4.1 Waardeoriëntaties

Wat vinden ouders belangrijk in het leven? Waar staan ze voor en welke waarden streven zij na? We hebben de Brabantse ouders gevraagd een aantal stellingen te beantwoorden door de mate van belangrijkheid aan te geven (heel belangrijk - onbelangrijk). Het gaat over aspecten als getrouwd zijn, kinderen hebben, vooruitkomen in het leven et cetera. Ieder bevraagd aspect behoort tot een waardeoriëntatie die een ouder van belang kan achten in zijn of haar leven.

We hebben de gestandaardiseerde indeling naar vier overkoepelende waardeoriëntaties van professor dr. R. Eisinga³⁰ (zie tabel 8) gebruikt om inzichtelijk te krijgen wat voor onze Brabantse ouders van belang is. De waardeoriëntaties sluiten elkaar niet uit, een respondent kan op meerdere oriëntaties scoren.

³⁰ Eisinga 2002.

Tabel 8 Waardeoriëntaties

Familiaal-burgerlijke waarden	Economisch-burgerlijke waarden	Maatschappijkritische waarden	Hedonistische waarden
Getrouwd zijn	Vooruitkomen in het leven	Meewerken aan het verminderen van de bestaande inkomensverschillen	Van het leven genieten
Kinderen hebben en opvoeden	Je beroep uitoefenen	Grotere gelijkheid in de maatschappij bevorderen	Plezier maken
Leven voor je gezin	Het financieel goed hebben	Het doorbreken van de bestaande machtsverhoudingen	Nieuwe dingen beleven
	Maatschappelijke zekerheid	Je inzetten voor een samenleving, waarin iedereen kan meebeslissen	

Bron: Eisinga 2002

De resultaten laten zien dat de overgrote meerderheid (99%) van het leven genieten belangrijk vindt, maar ook het hebben en opvoeden van kinderen (99%). Daarnaast scoren zaken als maatschappelijke zekerheid en het financieel goed hebben hoog (respectievelijk 96% en 97%). Vaders en moeders verschillen daarin niet van elkaar. Aan maatschappijkritische waarden hechten zij daarentegen wel degelijk een ander belang. Vrouwen vinden het bijvoorbeeld over het algemeen belangrijker dan mannen dat er gewerkt wordt aan het terugdringen van (inkomens)verschillen en aan het doorbreken van bestaande machtsverhoudingen (respectievelijk 54% versus 49% en 66% versus 56%). Een ander opvallend verschil tussen onze ouders is dat vaders het belangrijker vinden om getrouwd te zijn dan moeders (respectievelijk 77% en 70%), daarnaast is het beleven van nieuwe dingen voor hen belangrijker (respectievelijk 88% en 83%).

Waar onze ouders voor staan in het leven blijkt ook samen te hangen met de mate van arbeidsparticipatie. De economisch-burgerlijke waarden worden namelijk belangrijker voor de ouders naarmate hun arbeidsparticipatie afneemt. Daarnaast blijkt dat ouders met een grote deeltijd baan, ten opzichte van degenen die niet werken, de familiaal burgerlijke waarden belangrijker vinden. Deze resultaten zijn tegenovergesteld aan wat logischerwijs verwacht had kunnen worden. Immers: je zou verwachten dat mensen die veel werken meer waarden hechten aan maatschappelijke zekerheid en vooruitkomen in het leven dan mensen die weinig tot niet werken. En andersom is het te verwachten dat mensen die weinig tot niet werken het hebben van kinderen en het leven voor een gezin van groter belang achten dan ouders die meer in het arbeidsproces participeren. Wellicht gaat hier het gezegde 'het gras lijkt altijd groener aan de overkant' op.

4.2 Tijdbesteding

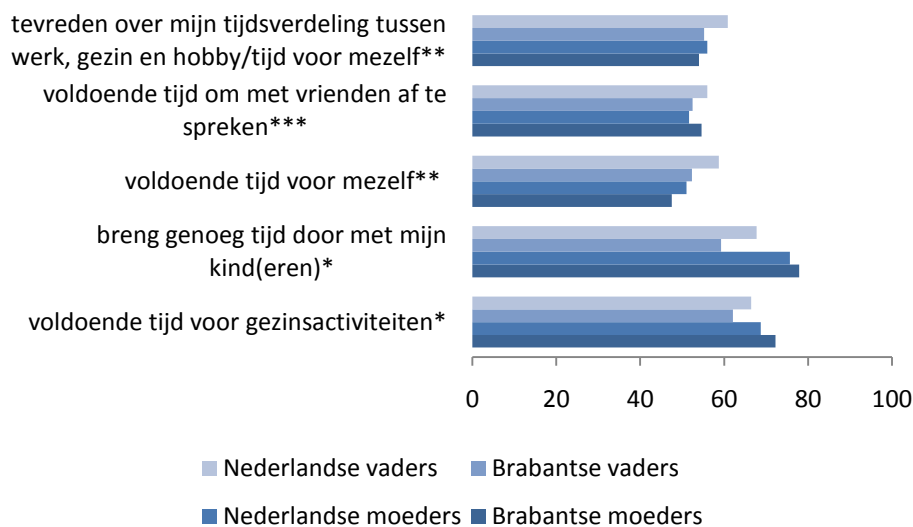
Ontwikkelingen op allerlei vlakken - zoals toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen, groei van kinderopvang, grotere afstanden tussen woon-, werk- en recreatieomgeving et cetera - zorgen ervoor dat ouders hun schaarse tijd steeds zorgvuldiger en preciezer moeten verdelen om in alle behoeften te voorzien. Daarbij maken ze veelal gebruik van informele en formele netwerken. Uit ons onderzoek blijkt dat de eerder genoemde factoren (samenstelling gezin, leeftijd kinderen en arbeidsparticipatie respondent) van invloed zijn op de tevredenheid over de tijdbesteding. Er worden significante verschillen zichtbaar tussen de diverse (leden van de) gezinnen, waaronder ouders uit de gezinstypologie, Brabantse vaders en moeders, en Brabantse en Nederlandse ouders.

Een op de vijf ouders geeft aan dat hun tijdbesteding niet in evenwicht is. Van de vijf typen gezinnen is met name het hoofd van het eenoudergezin minder tevreden over de tijdbesteding. Dat komt op verschillende vlakken naar voren. Ze zijn vaker gejaagd en vinden dat ze onvoldoende tijd hebben voor zichzelf, voor vrienden en hun kinderen. Traditionele moeders daarentegen geven het vaakst aan³¹ dat ze voldoende tijd hebben voor hun kinderen, vrienden en zichzelf. Dat is niet zo verwonderlijk aangezien ouders die geen betaalde baan hebben (en dat geldt voor traditionele moeders) meer tevreden blijken te zijn met de tijdbesteding dan degenen die dat wel hebben. Binnen het moderne gezin verschillen vader en moeder qua tevredenheid over de tijdbesteding. De moderne moeder geeft vaker aan dat ze voldoende tijd doorbrengt met haar kinderen dan de moderne vader (respectievelijk 80% en 57%), terwijl zij zich wel meerdere keren per week/maand gejaagd voelt (respectievelijk 58% en 41%).

Voor Brabant in zijn geheel geldt dat net iets meer dan de helft van de ouders (55%) (zeer) tevreden is met de tijdverdeling tussen werk, gezin en hobby/tijd voor zichzelf. Brabantse vaders en moeders verschillen daarin overigens niet van elkaar. Toch vinden Brabantse vaders (significant) vaker dan moeders dat ze voldoende tijd voor zichzelf hebben, terwijl de Brabantse moeders juist vaker vinden dat ze voldoende tijd hebben voor de kinderen en gezinsactiviteiten (zie figuur 3).

³¹ Vaker dan traditionele vaders en andere moeders, behalve moderne moeders.

Figuur 3 Tevredenheid met tijdbesteding uitgesplitst naar Nederlandse vaders en moeders en Brabantse vader en moeders in 2009³²

* Significante verschillen tussen Nederlandse en Brabantse vaders, Nederlandse en Brabantse moeders en tussen Brabantse vaders en moeders ($p < 0,05$).

** Significante verschillen tussen Nederlandse en Brabantse vaders ($p < 0,05$).

*** Significante verschillen tussen Nederlandse en Brabantse moeders ($p < 0,05$).

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Over het algemeen zijn Nederlandse ouders vaker tevreden met de tijdverdeling tussen werk, gezin en hobby/tijd voor zichzelf dan Brabantse ouders. Zij geven ook vaker aan voldoende tijd voor zichzelf te hebben. In vergelijking tot Nederlandse vaders is de Brabantse vader minder tevreden over de tijdbesteding (respectievelijk 60,9% en 55,2%). Daarnaast vinden Nederlandse vaders vaker dat ze genoeg tijd doorbrengen met hun kinderen én hun gezin dan Brabantse vaders (kinderen: respectievelijk 67,7% en 59,3%, gezin: respectievelijk 66,4% en 62,1%). Als we kijken naar de verschillen tussen de Brabantse en Nederlandse moeders dan zien we daar het omgekeerde. Het valt op dat Brabantse en Nederlandse moeders qua tevredenheid over de tijdbesteding niet significant van elkaar verschillen, maar dat wanneer we dieper inzoomen op bepaalde activiteiten, Brabantse moeders wél significant meer tijd blijken te hebben voor vrienden, kinderen en gezinsactiviteiten dan Nederlandse moeders.

Zoals eerder aangegeven blijken de samenstelling van het gezin qua aantal kinderen en de leeftijd van de kinderen van invloed op de tevredenheid over de tijdbesteding. Logische geredeneerd luidt de verwachting: *hoe meer kinderen, hoe minder tevreden ouders zijn met de tijdbesteding en hoe ouder de kinderen, hoe meer tevreden ouders zijn met de tijdbesteding*. Immers hele jonge kinderen vragen meer tijd qua persoonlijke verzorging en kinderen in de basisschoolleeftijd vragen vaak

³² Het betreft hier een vergelijking van een aantal stellingen uit de gezinsenquête die we aan 2.145 Brabantse gezinnen hebben voorgelegd en aan het landelijke panel van 3.077 ouders.

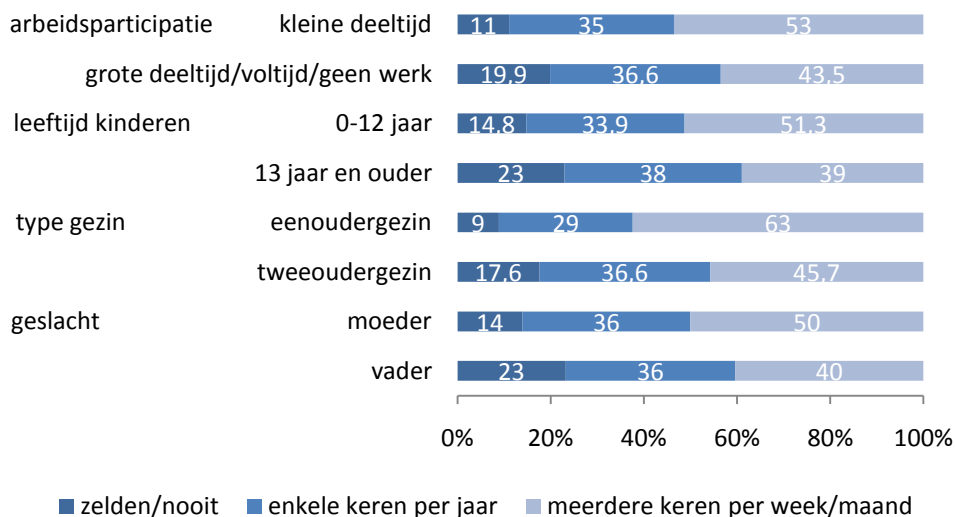
meer tijd qua begeleiding bij hun buitenactiviteiten, zoals halen en brengen naar school, verenigingen en vriend(innet)jes. Daarnaast lijkt het logisch dat hoe meer kinderen er zijn, des te meer beroep er gedaan wordt op de tijd van de ouders. Voor de Brabantse ouders blijkt deze vooronderstelling inderdaad zo te zijn. Ouders met een of twee kinderen zijn significant vaker tevreden met de tijdverdeling tussen werk, gezin en hobby/tijd voor zichzelf dan ouders met drie of meer kinderen (respectievelijk 56% en 48%). En gezinnen met kinderen boven de leeftijd van 13 jaar zijn vaker tevreden met de tijdbesteding dan gezinnen met kinderen in andere leeftijdsklassen (13 jaar en ouder 64%, 0-3 jaar 46% en 4-12 jaar 55%).

Ook de mate van arbeidsparticipatie van de ouder is mede bepalend voor de mate van tevredenheid over de tijdbesteding. Ouders die niet werken zijn meer tevreden dan ouders die een (kleine of grote) deeltijd- of voltijdbaan hebben. Ondanks dat ouders met een (kleine) deeltijdbaan niet significant meer of minder tevreden zijn met de tijdbesteding dan voltijdwerkende ouders, blijkt dat zij zich wel vaker gejaagd voelen³³.

Gevoel van gejaagdheid en ervaring met combinatie werk en kinderen

We hebben ouders gevraagd naar hun beleving van tijd door hen te laten scoren op de vraag: 'Voelt u zich in het dagelijks leven weleens gejaagd?'. Naast ouders met een kleine deeltijdbaan zijn het de moeders in vergelijking met vaders, alleenstaande ouders ten opzichte van tweeoudergezinnen en ouders met kinderen in de leeftijd 0-12 jaar die zich vaker meerdere keren per week/maand gejaagd voelen (zie figuur 4).

Figuur 4 Mate van gejaagdheid uitgesplitst naar arbeidsparticipatie, geslacht, type gezin en leeftijd van de kinderen van de respondent in 2009

Bron: PON Gezinsenquête 2009

³³ Vergelijk het eindrapport Taskforce DeeltijdPlus (2010).

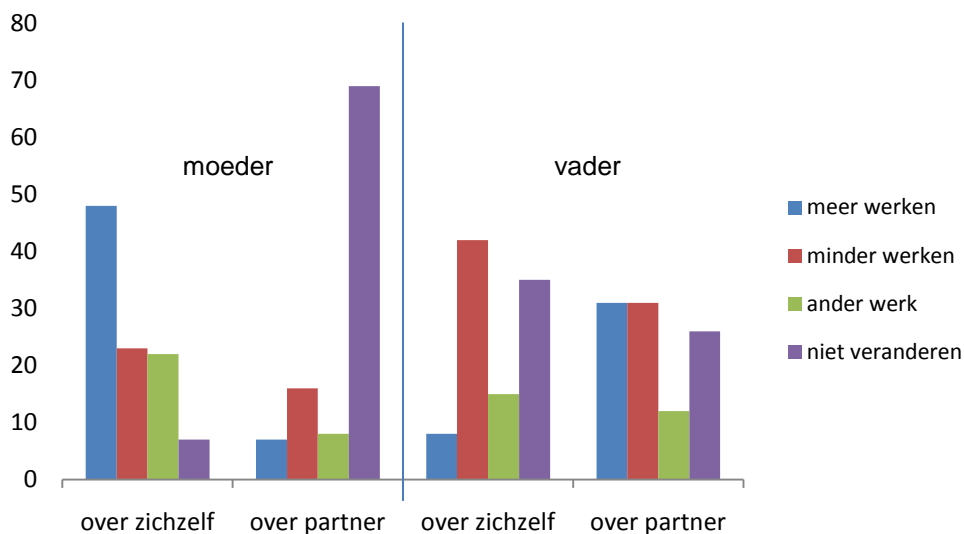
Daarnaast hebben we werkende ouders gevraagd naar hun ervaring met de combinatie werk en kinderen. Ook al verschillen vaders en moeders niet in hun tevredenheid over de tijdbesteding, dat doen ze des te sterker als ze gevraagd worden naar hun ervaring met de combinatie van werk en kinderen. Brabantse moeders vinden deze combinatie veel vaker dan vaders redelijk tot zeer zwaar (moeder 40,6 % en vader 29,1%). Ook gezinnen met kleine kinderen en kinderen op de basisschool vinden de combinatie werk en kinderen significant zwaarder dan gezinnen met kinderen van 13 jaar en ouder (0-3 jaar 45,5%, 4-12 jaar 40,9% en 13 jaar of ouder 22,4%).

Een logische verwachting lijkt dat hoe meer een ouder werkt, des te zwaarder hij of zij de combinatie werk en kinderen ervaart. In de praktijk blijkt dit echter niet zo te zijn. Ouders met een grote deeltijd betaalde baan (tussen de 25 en 35 uur) ervaren de combinatie namelijk significant zwaarder dan voltijd werkende ouders (meer dan 35 uur). Van alle ouders die de combinatie werk en kinderen als zwaar tot zeer zwaar ervaren, wenst meer dan de helft (68%) een verandering in de mate van arbeidsparticipatie (wil meer of minder gaan werken). Van de ouders die de combinatie als goed ervaren wil een meerderheid meer gaan werken. Voor 27,5% van degenen die een verandering in de mate van arbeidsparticipatie willen, gaat dat ook daadwerkelijk op korte termijn gebeuren.

Veranderingen in de arbeidssituatie van de ouders

We vroegen de ouders: 'Zou u en/of uw partner meer of minder willen gaan werken of ander werk willen doen, vanwege de zorg voor uw kinderen?'. Het blijkt dat voor 21% van de bevroegde ouders de zorg voor de kind(eren) een reden is om de arbeidssituatie van het gezin te willen veranderen. Voor 6% van hen gaat dit op korte termijn ook daadwerkelijk gebeuren. Hoe de wensen ten aanzien van veranderingen in de arbeidssituatie eruit zien, is in figuur 5 weergegeven.

Figuur 5 Gewenste verandering van arbeidssituatie vanwege de zorg voor de kinderen in %

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Het blijkt dat met name vaders minder willen gaan werken, terwijl moeders vooral meer willen gaan werken. Een plausibele verklaring voor dit verschil tussen vaders en moeders kan zijn dat veel moeders al direct na de geboorte van het eerste kind minder zijn gaan werken, of gestopt zijn met werken. Uit ons onderzoek blijkt dat voor ongeveer 75% van de moeders geldt dat zij structureel minder gaan werken. Van de kersverse vaders is dit maar 7%. Ouders die na de geboorte van het eerste kind structureel minder zijn gaan werken, geven vaker aan dat ze nu weer *meer* willen gaan werken dan ouders die na de geboorte hetzelfde aantal uur zijn blijven werken (respectievelijk 40%, 63%, 56% en 23%). En voor ouders die evenveel zijn blijven werken na de geboorte willen - in vergelijking met ouders die structureel minder zijn gaan werken of zelfs gestopt zijn - juist vaker *minder* gaan werken (respectievelijk 42%, 25% en 13%). Daarnaast willen ouders voor wie de arbeids-situatie na de geboorte niet veranderd is dat vaker graag zo houden dan ouders die structureel minder zijn gaan werken of gestopt zijn. De wensen van de moeders en vaders ten aanzien van de veranderingen in de arbeidssituatie lopen aardig parallel. Daar waar moeders wensen meer te gaan werken bijvoorbeeld, wensen vaders hun partners dat ook toe. Opvallend is wel dat slechts 7% van de moeders niets wil veranderen aan hun arbeidssituatie, terwijl 26% van de vaders dit voor hun partner wenst. En ook valt op dat 23% van de moeders minder wil gaan werken, terwijl 31% van de vaders dat wenst voor hun partner.

Vrijwilligerswerk

We vroegen de ouders ook naar hun vrijwilligerswerk. Van onze Brabantse ouders verricht meer dan de helft (55%) vrijwilligerswerk³⁴. Meehelpen op de school van de kinderen of zich actief inzetten voor de vereniging waar de kinderen lid van zijn, zijn de meest favoriete vormen van vrijwilligerswerk (zie tabel 9).

Tabel 9 Terreinen waarop ouders in hun vrije tijd onbetaald (vrijwilligers)werk verrichten in 2009 in %

	Moeders	Vaders	Totaal**
Hulp op school*	42	16	30,7
Oudercommissie/schoolbestuur*	11	6	8,6
Kinderopvang/crèche/peuterspeelzaal*	3	1	2,1
Jeugd- en clubhuiswerk	3	5	3,7
Vereniging waar uw kind(eren) lid van is (sport/cultuur/muziek)*	17	24	20,7
Ander terrein	20	21	21

* Significante verschillen tussen moeders en vaders.

** Het totaal is geen honderd procent omdat de resultaten afkomstig zijn van een meerkeuzevraag met meerdere antwoordmogelijkheden.

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

³⁴ Vergeleken met de resultaten uit de monitor sociale participatie in Noord-Brabant die het PON voor de derde maal heeft uitgevoerd (Den Hartog en Sontag 2009), blijkt dit een andere uitkomst. Het percentage ouders dat vrijwilligerswerk doet, is in deze enquête veel groter dan de ouders uit de steekproef van de monitor sociale participatie. Dat komt doordat we hier een ruimere definitie van vrijwilligerswerk hebben gehanteerd.

Moeders doen vaker vrijwilligerswerk dan vaders (respectievelijk 59% en 50%) en dat doen ze vaker als vrijwilliger op de school van hun kinderen. Ondanks dat vaders minder vaak vrijwilligerswerk verrichten, doen ze dat wel vaker voor de vereniging waar de kinderen lid van zijn dan de moeders.

Verder valt op dat ouders met kinderen in de leeftijdscategorie 0 tot 12 jaar vaker vrijwilligerswerk verrichten dan ouders met oudere kinderen (13 jaar of ouder) (respectievelijk 61% en 43%). Ouders van de kinderen in de basisschoolleeftijd werken veruit het vaakst als vrijwilliger op school, terwijl ouders van de oudere kinderen zich eerder inzetten voor de vereniging waar hun kinderen lid van zijn of ze doen vrijwilligerswerk op een ander terrein.

De grootte van de baan is van invloed op de omvang van het vrijwilligerswerk door ouders. Ouders zonder betaald werk of met een kleine deeltijdbaan doen vaker vrijwilligerswerk dan andere ouders. Ze doen dat het vaakst op de school van de kinderen (32%). Ouders met een voltijd betaalde baan zijn vooral actief bij verenigingen waar hun kinderen lid van zijn (20%).

4.3 Taakverdeling

Dat rollen en verantwoordelijkheden binnen het gezin aan verandering onderhevig zijn, is geen nieuw gegeven. Echter, of ouders tevreden zijn met de verdeling van taken binnen het gezin is specifiek in Brabant nog niet eerder onderzocht. We hebben Brabantse ouders gevraagd wie binnen hun gezin welke zorgtaken - zoals bijvoorbeeld eten geven, spelen en voor zieke kinderen zorgen - verricht en of ze tevreden zijn over die verdeling.

Over het algemeen kunnen we stellen dat Brabantse ouders tevreden zijn over de taakverdeling binnen hun gezin, zij verschillen daarmee niet van ouders uit een gemiddeld Nederlands gezin³⁵. Brabantse vaders zijn echter vaker tevreden over de taakverdeling dan hun partners (respectievelijk 84% en 68%) en dat geldt voor bijna alle gezinnen. Alleen vaders en moeders in het traditionele gezin zijn even tevreden over de taakverdeling, voor de andere gezinnen geldt dat vaders vaker tevreden zijn dan moeders. Dat Brabantse vaders meer tevreden zijn komt voor een deel door de omvang van hun baan. Voltijders zijn namelijk het meest tevreden met de taakverdeling, daarnaast zijn ook niet werkende ouders tevreden³⁶. We kunnen stellen dat deeltijd werkende ouders het 'het zwaarst' hebben, zij zijn het minst tevreden over de taakverdeling.

De leeftijd van de kinderen heeft invloed op de tevredenheid over de taakverdeling. Logisch geredeneerd is de verwachting: *hoe ouder de kinderen zijn, hoe tevredener ouders zijn met de taakverdeling*. Immers, oudere kinderen vragen minder 'zorginzet' van ouders dan jonge kinderen. Een aantal taken is zelfs niet meer van toepassing als de kinderen boven een bepaalde leeftijd zijn, denk bijvoorbeeld aan het wassen en aankleden van de kinderen.

³⁵ Bron: landelijk GfKpanel.

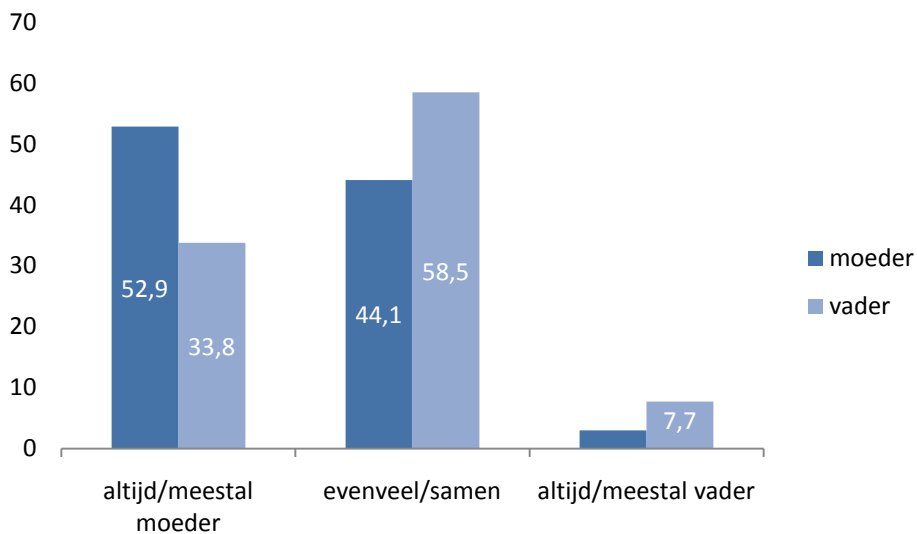
³⁶ Dat is tevens een plausibele verklaring voor het feit dat vaders en moeders van traditionele gezinnen even tevreden zijn met de taakverdeling.

Voor onze steekproef klopt deze veronderstelling. Ouders met kinderen in de leeftijd 4 t/m 12 jaar zijn vaker ontevreden over de taakverdeling dan ouders met kinderen van 13 jaar of ouder (respectievelijk 11,3% en 7,3%).

Verdeling van de zorgtaken

Het zijn de moeders die de meeste zorgtaken verrichten binnenshuis. Als we alle zorgtaken bundelen (zie figuur 6), zien we in een oogopslag dat in de meeste gezinnen de zorgtaken voor rekening van de moeder komen.

Figuur 6 Taakverdeling naar vaders en moeders binnen Brabantse gezinnen in 2009

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Ruim de helft van de moeders geeft aan de zorgtaken zelf uit te voeren en eenderde van de mannen zegt dat hun partner de zorgtaken uitvoert. Wat daarnaast opvalt is dat vaders en moeders uiteenlopende percepties hebben over hun beider aandeel in zorgtaken³⁷. Het blijkt dat vaders vaker denken dat de taken binnen het gezin meer gelijk verdeeld zijn, of in ieder geval dat ze vaker gezamenlijk uitgevoerd worden dan Brabantse moeders.

Tabel 10 geeft inzicht in de taken die vaders en moeders meestal of altijd uitvoeren. Wat opvalt is dat de echte zorgtaken bij moeder bovenaan staan, terwijl dat bij vader de meer ondersteunende taken zijn.

³⁷ Vergelijk ook Merens en Hermans 2009:153.

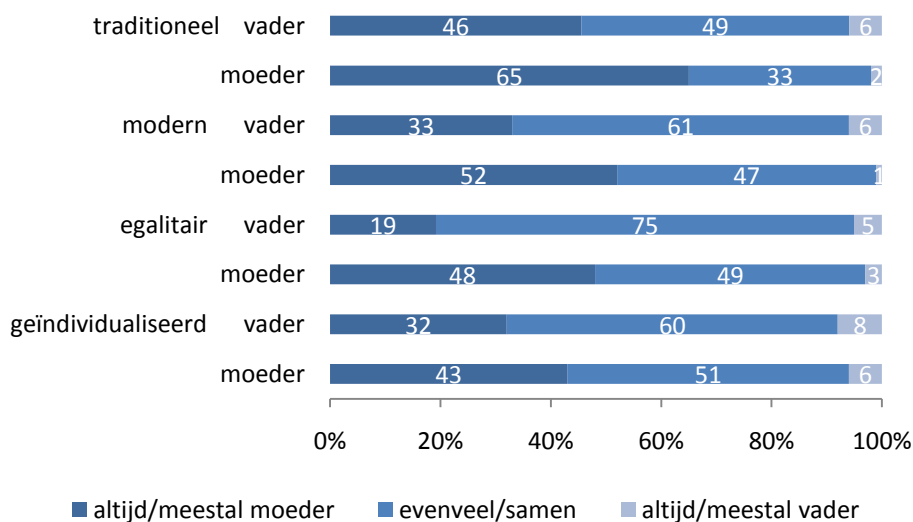
Tabel 10 Taken die vaders en moeders meestal/altijd* voor hun rekening nemen binnen Brabantse gezinnen in 2009

Rang	Vaders	%	Moeders	%
1	helpen met huiswerk	17	voor ziek kind zorgen	63
2	halen en brengen	14	koken en eten geven	62
3	koken en eten geven	8	wassen en aankleden	54
4	moeilijke gesprekken voeren	6	halen en brengen	49
5	spelen en voorlezen	6	helpen met huiswerk	40
6	wassen en aankleden	4	spelen en voorlezen	30
7	voor een ziek kind zorgen	2	moeilijke gesprekken voeren	29

* De percentages zijn gebaseerd op de antwoorden van vaders en moeders waarbij zij aangeven de taak altijd/meestal zelf te verrichten.
Bron: PON Gezinsenquête 2009

Als we kijken naar de gezinstypen met twee ouders, blijkt dat de moeder de zorgtaken vaker voor haar rekening neemt dan de vader. In figuur 7 geeft de verdeling van taken per gezinstype.

Figuur 7 Taakverdeling naar vader en moeder per gezinstype 2009

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Opvallend is dat binnen het moderne en egalitaire gezin de perceptie over de verdeling van de zorgtaken tussen vaders en moeders het sterkst uiteenloopt. In het algemeen denkt het grootste gedeelte van de moderne en egalitaire vaders dat de zorgtaken in gezamenlijkheid worden uitgevoerd, terwijl een kleiner gedeelte van de moeders aangeeft dat deze taken gezamenlijk worden uitgevoerd. De moeders geven vaker dan de vaders aan dat zij die taken alleen uitvoeren.

4.4 Beleving van de opvoeding

De hiervoor aangereikte feiten en ervaringen van ouders met de taakverdeling en tijdbesteding binnen de verschillende gezinstypen geven een aardig beeld van het functioneren van gezinnen. Dit beeld willen we verder compleet maken door daar de beleving van de opvoeding aan toe te voegen. Die aanvulling is van belang, omdat onderzoek heeft laten zien dat de opvoedbeleving van ouders voorspellers zijn van hun opvoedgedrag, van de mate waarin zij met belastende vragen zitten en van mogelijke opvoedproblemen³⁸.

Eerst zijn we nagegaan hoe ouders in het algemeen vinden dat het met de opvoeding gaat. Zijn ze tevreden over het verloop van de opvoeding? Daarbij gaan we, zoals we hiervoor ook deden, op zoek naar verschillen tussen de typen gezinnen en tussen vaders en moeders.

Vervolgens hebben we ouders gevraagd of ze weleens twijfelen over hun eigen opvoedcapaciteiten, of ze zich bij de opvoeding weleens geen raad weten met de situatie en of ze zich weleens zorgen maken over bepaalde aspecten van de opvoeding (zoals bijvoorbeeld gedragsproblemen). Dat men twijfelt is overigens heel normaal, dat hoort bij het proces van opvoeden. Twijfels en onzekerheden rond de opvoeding worden juist geïnterpreteerd als teken van goed ouderschap³⁹. Onzekerheden nodigen uit tot reflectie en communicatie met de partner en anderen⁴⁰. Het daagt ouders uit kritisch te kijken naar en te discussiëren over de opvoeding en ontwikkeling van hun kinderen en de rol die een ieder daarin speelt⁴¹.

Het merendeel van de Brabantse ouders is (zeer) tevreden over het verloop van de opvoeding van hun kinderen (83%). Dit is in lijn met de resultaten van eerder onderzoek⁴², waarin een soortgelijke vraag is gesteld aan ouders uit heel Nederland. Ook geven de meeste ouders aan dat het ouderschap voldoening geeft (86%). Ongeveer een vijfde is van mening dat het ouderschap doorgaans erg vermoeiend is en 15% vindt de verantwoordelijkheid voor de opvoeding zwaar.

Als we de verschillen tussen de typen gezinnen over het verloop van de opvoeding bekijken, dan springt één type eruit, namelijk het eenoudergezin. Degene die als enige ouder aan het hoofd van het gezin staat is minder vaak tevreden over het verloop van de opvoeding dan ouders uit andere gezinnen (eenoudergezin 70%, modern 83% en egalitair 87%).

Niet alleen tussen de typen gezinnen, maar ook binnen de gezinnen zijn er verschillen in ervaring. Voor het moderne gezin geldt bijvoorbeeld dat moeders het verloop van de opvoeding anders beleven dan hun partners. Moeders uit een modern gezin geven vaker dan vaders aan dat ze het ouderschap vermoeiend vinden (respectievelijk 30% en 17%) en dat de verantwoordelijkheid hen zwaar valt (respectievelijk 65% en 23%).

Het blijkt dat vrouwen in het algemeen de opvoeding zwaarder ervaren dan mannen. Zij vinden de opvoeding vaker vermoeiend en geven vaker aan dat de verantwoordelijkheid hen zwaar valt (zie figuur 8).

³⁸ Betrand, Hermanns & Leseman, 1998; overzicht Rispens, Hermanns & Meeus, 1996.

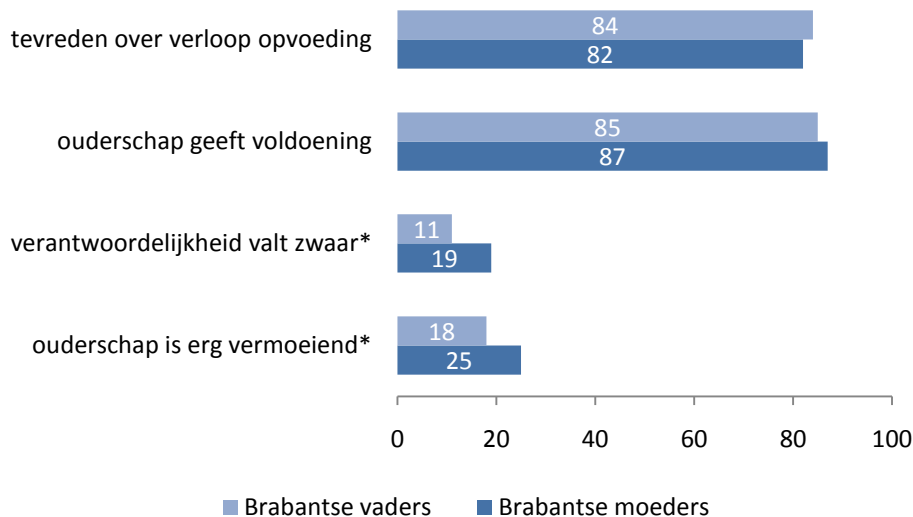
³⁹ Egten e.a. 2008:41.

⁴⁰ Doornenbal 1997: 289.

⁴¹ Vergelijk Hermanns 2001.

⁴² Zie Egten e.a. 2008:36.

Figuur 8 Percentage vader en moeders dat het (zeer) eens is met de stellingen over tevredenheid met de opvoeding en ondervonden belasting (N=2.145)

* Significante verschillen tussen Brabantse vaders en moeders ($p < 0,05$).

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Opvallend is dat vaders en moeders qua positieve beleving (tevreden met het verloop en voldoening van het ouderschap) niet significant van elkaar verschillen, terwijl zij dat wel degelijk doen voor de negatieve beleving van het ouderschap: de zware verantwoordelijkheid en het vermoeiende van het ouderschap. Kijken we naar de leeftijd van de kinderen, dan valt op dat ouders met kinderen van 0 tot en met 3 jaar het meest tevreden zijn over het verloop van de opvoeding en dat het ouderschap hun het vaakst voldoening geeft.

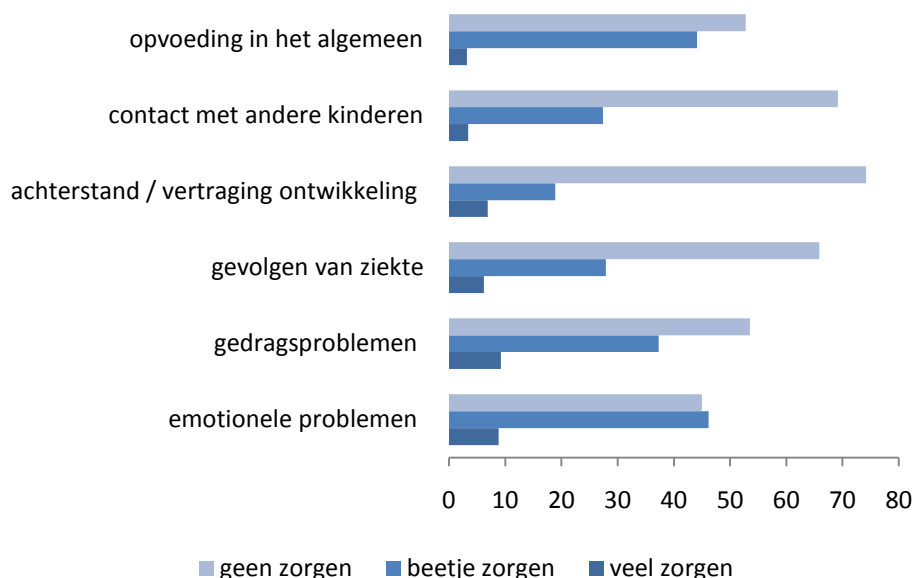
Opvoedcapaciteiten, zich geen raad weten en zich zorgen maken

We hebben ouders uit het Brabantse en het landelijke panel gevraagd te reageren op de stelling: 'Ik heb weleens getwijfeld aan mijn opvoedcapaciteiten'. Het blijkt dat eenderde van de Brabantse moeders en iets meer dan een vijfde van de Brabantse vaders vaker twijfelt aan hun opvoedcapaciteiten. Dat is een stuk minder dan landelijk het geval is, want 40% van de Nederlandse moeders en 26% van de Nederlandse vaders twijfelt weleens.

Bij de verschillende typen gezinnen valt op dat alleenstaande ouders significant vaker twijfelen aan hun opvoedcapaciteiten dan ouders uit andere gezinnen. Ook gelet op de omvang van hun baan blijken er verschillen te zijn: ouders met een voltijd betaalde baan twijfelen minder over hun opvoedcapaciteiten en ervaren minder vaak situaties waarin ze zich geen raad weten. In algemene zin blijkt dat er zich bij een meerderheid van de ouders (72%) wel eens situaties voordoen waarmee ze zich geen raad weten. Voor moeders geldt dat vaker dan voor vaders. En het komt ook vaker voor bij ouders van gezinnen met twee of meer kinderen dan bij ouders met slechts één kind.

We hebben al geconstateerd dat opvoeden niet altijd makkelijk is en dat het juist gezond is om je een beetje zorgen te maken over opvoedvraagstukken. Hoe is het met de zorgen van onze Brabantse ouders gesteld? In figuur 9 wordt duidelijk waar zij zich wel en geen zorgen over maken.

Figuur 9 Mate waarin ouders zich weleens zorgen maakt over bepaalde aspecten bij hun kinderen (in %)

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Moeders maken zich vaker dan vaders druk over de opvoeding in het algemeen, het contact met andere kinderen, gedragsproblemen en emotionele problemen van hun kinderen. Vaders scoren hoger dan moeders bij zorgen over achterstand en vertraging in de ontwikkeling van het kind.

Ouders van gezinnen met kinderen in de basisschoolleeftijd maken zich het meest zorgen over hun kinderen, met name over het gedrag, emotionele problemen, contact met andere kinderen en achterstand in de ontwikkeling van het kind.

Belangrijkste bevindingen:

Tijdverdeling

- Meer dan de helft van de Brabantse ouders is tevreden met de tijdverdeling tussen werk, gezin en vrije tijd.
- Zij zijn minder tevreden over de tijdverdeling dan Nederlandse ouders.
- Eén op de vijf ouders vindt hun tijdbesteding niet in evenwicht.
- Het hoofd van het eenoudergezin is het minst tevreden, traditionele moeders hebben het vaakst voldoende tijd voor kinderen, vrienden en zichzelf.
- Hoe meer kinderen, hoe minder tevreden ouders zijn met de tijdverdeling.
- Tevredenheid neemt toe naarmate de kinderen ouder zijn.
- Veel ouders voelen zich wel eens gejaagd.
- Ouders met een grote deeltijd baan ervaren de combinatie werk en kinderen zwaarder dan ouders met een voltijd baan.
- Een vijfde deel van de ouders wil de arbeidssituatie veranderen vanwege de zorg voor de kinderen.

Taakverdeling

- Brabantse ouders zijn, net als Nederlandse ouders, tevreden over de taakverdeling binnen het gezin.
- Vaders zijn vaker tevreden dan hun partners.
- Moeders verrichten de meeste zorgtaken in huis.

Verloop opvoeding

- Het merendeel van de ouders is tevreden over het verloop van de opvoeding van hun kinderen.
- Een vijfde van de ouders vindt het ouderschap doorgaans erg vermoeiend.
- Bijna driekwart van de ouders weet zich wel eens geen raad met een situatie.;
- Brabantse ouders twijfelen minder aan hun opvoedcapaciteiten dan Nederlandse ouders.

5 Gezinnen kunnen het niet alleen

Het opvoeden en laten opgroeien van kinderen geeft voldoening, maar is soms ook erg ingewikkeld. Dat gezinnen het niet altijd alleen kunnen is evident. De inzet van gezinsvriendelijk beleid is een manier om gezinnen te ondersteunen om optimaal te kunnen functioneren. Uiteraard is zo'n beleid op meerdere domeinen van toepassing. In deze studie hebben we ons vooral gericht op de sociale vraagstukken rond ouderschap en opvoeding (de sociaal-pedagogische dimensie).

Het vorige hoofdstuk gaf een inkijk in de beleving van het ouderschap en de opvoeding door ouders uit verschillende gezinstypen. Duidelijk werd dat ouders aanlopen tegen verschillende opvoedvraagstukken en dat iedere ouder zich weleens zorgen maakt over de kinderen. Elk gezin, iedere ouder heeft zo zijn eigen manier om daarmee om te gaan. De een bespreekt het dagelijks met zijn partner en de ander raadpleegt een boek of informatieve websites. Op welke manier ouders hulp vinden, bij wie ze te rade gaan, van wie ze advies en ondersteuning ontvangen en of ze daar tevreden mee zijn, staat in dit hoofdstuk centraal. Dat doen we door ondermeer een beschrijving te geven van de bronnen die ouders gebruiken bij het vinden van informatie en advies, maar ook door het sociale (informele en formele) netwerk in kaart te brengen dat ouders inzetten en gebruiken voor advies en ondersteuning.

5.1 Behoefte aan advies en ondersteuning

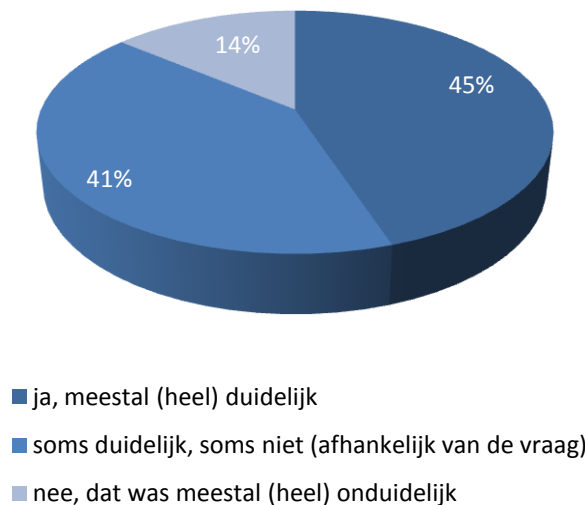
Iets meer dan de helft van de ouders die we bevroegd hebben, heeft soms of regelmatig behoefte (gehad) aan advies of ondersteuning. Moeders hebben beduidend meer behoefte aan advies of ondersteuning dan vaders (respectievelijk 58% en 43%). Dat geldt vooral in moderne en geïndividualiseerde gezinnen: hier geven vaders veel vaker dan hun partner aan daaraan *geen* behoefte (modern: 57,4% versus 42,3% en geïndividualiseerd: 60,6% versus 40%). Te verwachten is dat de leeftijd van de kinderen ook bepalend kan zijn voor de mate van behoefte aan advies en ondersteuning, immers iedere opgroeifase (baby, kleuter, kind en puber) kent zo zijn eigen opgroei- en opvoedvraagstukken. Uit het onderzoek blijkt dat de gezinnen met kinderen in de basisschoolleeftijd (4-12 jaar) meer behoefte hebben aan advies en ondersteuning dan andere gezinnen.

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat 72% van de ouders zich weleens geen raad weet met de situatie. Van die ouders heeft 63% behoefte aan advies of ondersteuning en - misschien wel belangrijker - van die ouders heeft (ondanks dat ze zich geen raad weten met de situatie) 38% geen behoefte aan advies en ondersteuning. Een ander (logisch) verband dat we vonden is tussen de aspecten waar ouders zich zorgen over maken en de behoefte aan advies en ondersteuning: hoe meer dingen waarover men zich zorgen maakt, des te groter is de behoefte aan advies of ondersteuning.

De tevredenheid met het verloop van de opvoeding is ook van invloed op deze behoefte: hoe meer tevreden men is met het verloop van de opvoeding, des te minder behoefte er bestaat aan advies en ondersteuning.

We hebben alle ouders die soms of regelmatig behoefte hebben aan advies en ondersteuning, gevraagd of ze weten waar ze daarvoor terecht kunnen. Voor de meeste ouders is dat wel het geval (zie figuur 10).

Figuur 10 Percentage ouders dat weet waar hij/zij voor advies en ondersteuning terecht kan (N=1.113)

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Opvallend is wel dat moeders veel beter weten waar ze terecht kunnen dan vaders. Ook ouders met kinderen van 13 jaar en ouder geven gemiddeld vaker aan dat ze niet weten waar ze terecht kunnen. Een verklaring kan zijn dat de vertrouwde en laagdrempelige informatiebronnen zoals het consultatiebureau, de schoolarts of leerkrachten van de basisschool voor kinderen in deze leeftijdsgroep niet meer van toepassing zijn.

5.2 Sociaal netwerk en dagelijkse raadgevers

Participatie in de samenleving begint met de dagelijkse contacten met familie, vrienden en burens. Dit deel van het sociale netwerk bestaat vaak uit hechte relaties en is een belangrijke bron van ondersteuning in het dagelijkse leven⁴³. Het is dan ook niet gek dat gezinnen volop gebruik maken van deze informele netwerken.

⁴³ Den Hartog en Sontag 2009:4.

Om een beeld te krijgen van het netwerk waar ouders een beroep op doen als het gaat om de opvang van de kinderen, vragen over de opvoeding en andere hulpvragen, zijn we nagegaan welk type kinderopvang ouders gebruiken, of dat ze bij problemen een beroep kunnen doen op de mensen die in hun buurt wonen en met wie ouders hun (dagelijkse) opvoedvragen bespreken.

Kinderopvang en buurtnetwerk

Tabel 11 geeft een beeld van het gebruik van de verschillende vormen van opvang voor kinderen.

Tabel 11 Gebruik van type opvang voor de kinderen en de frequentie van het gebruik

Type opvang		% Ouders dat gebruik maakt van type opvang*	Gemiddeld aantal dagdelen per week
Sociaal netwerk	onbetaald	17,1	3,2
	betaald	3,4	3,9
	onbetaald en betaald	0,8	3,5
Betaalde oppas		2,6	2,9
Formele opvang		20,9	3,9
Geen opvang door anderen		62,4	nvt

* Totaal percentage is hoger dan 100% doordat respondenten meerdere antwoorden konden geven.

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Traditionele gezinnen maken veel minder vaak gebruik van opvang door anderen dan de andere type gezinnen. En als ze dat wel doen, dan maken ze vaker gebruik van het sociale netwerk en minder vaak van de formele opvang dan de andere gezinnen (met uitzondering van eenoudergezinnen). Voor het gemiddeld aantal dagdelen per week waarop gebruik gemaakt wordt van de opvang, zijn er geen verschillen te zien tussen de gezinstypen.

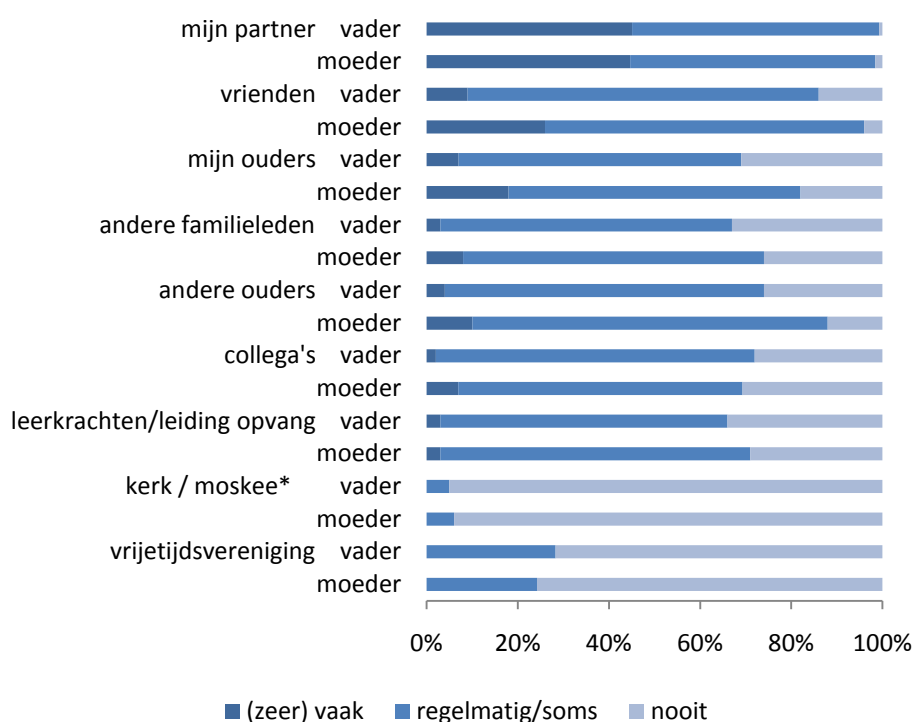
Het aantal kinderen in een gezin heeft invloed op het aantal dagdelen dat gezinnen gemiddeld gebruik maken van opvang door anderen: hoe meer kinderen in een gezin, des te minder dagdelen men gebruik maakt van opvang door anderen.

Naast gebruik van het netwerk voor de opvang van de kinderen, doen ouders ook weleens een beroep op de mensen die in de buurt wonen. De overgrote meerderheid van de bevroegde ouders (79%) geeft aan dat ze terecht kunnen in hun buurt als zij hulp nodig hebben. Ook geeft een meerderheid (61%) aan zelf regelmatig hulp te bieden aan mensen in hun buurt. Daarbij is het aantal jaren dat iemand in de buurt woont van invloed: ouders die langer dan tien jaar in een buurt wonen bieden significant vaker hulp aan buurtgenoten dan ouders die korter dan een jaar ergens wonen.

Dagelijkse raadgevers bij opvoedvragen

Zoals gezegd: de dagelijkse sociale contacten zijn van belang voor ondersteuning. Om specifiek zicht te krijgen op personen waarmee ouders contact hebben over de opvoeding hebben we hen gevraagd aan te geven wie dat zijn en hoe vaak zij opvoedvragen bespreken. Het blijkt dat ouders onderling (zeer) vaak overleggen over de opvoeding van hun kinderen. De mate waarin zij dat doen, neemt echter af naarmate de kinderen ouder worden. Moeders bespreken over het algemeen vaker met anderen hun opvoedvragen dan vaders. In figuur 11 staat de mate waarin vaders en moeders hun opvoedvragen met elkaar en anderen bespreken.

Figuur 11 Personen en mate van bespreken van opvoedvragen

* Tussen vaders en moeders en ook ten aanzien van de leeftijd van de kinderen zijn hierbij geen significante verschillen gevonden.
Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Moeders bespreken hun opvoedvragen (veel) vaker dan vaders met vriend(inn)en (respectievelijk 26% en 9%), hun eigen ouders (respectievelijk 18% en 7%), andere ouders (respectievelijk 10% en 4%) en collega's (respectievelijk 7% en 2%). Terwijl het de vaders zijn die vaker dan de moeders hun vragen met hun partner en met mensen van de vereniging bespreken. Ook ouders met kinderen van 13 jaar en ouder bespreken vaker hun vragen op de vereniging.

5.3 Hulpbronnen voor informatie, advies en ondersteuning

Naast de dagelijkse raadgevers maken ouders van diverse (hulp)bronnen gebruik bij hun zoektocht naar antwoorden op vragen rondom de opvoeding. We hebben onze Brabantse ouders gevraagd welke informatiebronnen zij gebruiken en aan wie (welke hulpverlener) zij weleens advies en ondersteuning hebben gevraagd.

Informatiebronnen

Er bestaan diverse informatiebronnen voor de beantwoording van opvoedvragen, bijvoorbeeld internet, literatuur, radio en televisie. Opvallend is echter dat de meerderheid van de door ons bevraagde ouders daar nooit gebruik van maakt, met uitzondering van internet als informatievoorziening (zie tabel 12).

Tabel 12 Frequentie van het gebruik van informatiebronnen in %

Informatiebronnen	Frequentie gebruik		
	meer dan 1 x per maand	1 x per maand of minder	nooit
Boeken	3,1	29,3	67,6
Tijdschriften	5,1	33,2	61,7
Tv-programma's	4,4	36,9	58,7
Brochures	2,0	28,3	69,7
Radioprogramma's	1,0	7,3	91,7
Internet	12,0	45,3	42,7

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Bijna de helft van de bevraagde ouders geeft aan het internet een keer per maand of minder te gebruiken en nog eens 12% geeft aan dit vaker per maand te gebruiken.

Internet is daarmee verreweg de meest populaire informatiebron. Over het algemeen wordt er maar weinig gebruik gemaakt van de genoemde informatiebronnen, maar als ouders (met name de moeders) het gebruiken dan hebben ze vaker (hele) jonge kinderen. Zodra kinderen de leeftijd van 4 jaar bereiken is er een afname te constateren in het gebruik van dit soort informatiebronnen.

Bronnen voor advies en ondersteuning

We hebben de ouders die eerder aangaven weleens behoefte te hebben aan advies en ondersteuning (paragraaf 5.1) gevraagd of ze ook daadwerkelijk advies en/of ondersteuning gevraagd hebben, in welke vorm ze dat ontvangen hebben en of zij tevreden waren met het aanbod. Het blijkt dat 93% van de ouders die weleens behoefte hebben aan advies en ondersteuning dat ook daadwerkelijk vragen en ontvangen.

De populairste aanspreekpunten hiervoor zijn medewerkers van een consultatiebureau, huisarts of schoolarts en leerkrachten op school. In onderstaande tabel staan de percentages weergegeven van ouders die advies en ondersteuning hebben gevraagd bij diverse hulpverleners. Het totale percentage is meer dan honderd aangezien ouders bij meerdere personen advies kunnen hebben gevraagd.

Tabel 13 Percentage ouders dat advies en/of ondersteuning heeft gevraagd bij hulpverlener; meerdere antwoorden mogelijk (N=1.113)

Advies gevraagd aan	%
Medewerkers van het consultatiebureau, huisarts of de schoolarts	48,8
Leerkrachten op school	45,9
Psycholoog, pedagoog, gezinscoach	36,5
Anders	24,5
Medewerkers Centrum voor Jeugd en Gezin	12,4
Leiding van het kinderdagverblijf	11
Consultatie via internet	5,2
Telefonisch consult bij bijvoorbeeld thuiszorg of opvoedtelefoon	4,8

Bron: PON Gezinsenquête 2009.

Hierbij zijn er geen verschillen tussen vaders en moeders. Daarentegen zijn er wel verschillen tussen gezinnen als we uitgaan van de leeftijd van de kinderen. Logischerwijs vragen ouders met hele jonge kinderen (0-3 jaar) vaker advies aan medewerkers van het consultatiebureau dan aan de leerkrachten op school. Opvallend is dat deze ouders significant vaker dan andere ouders gebruik maken van een telefonisch consult en consultatie via internet. Medewerkers van het CJG worden juist door ouders met kinderen van 13 jaar en ouder gevraagd om advies en ondersteuning. Voor de psycholoog, pedagoog en gezinscoach geldt dat het percentage ouders dat hier om advies en ondersteuning vraagt, toeneemt naarmate de kinderen ouder worden.

De frequentie van het gebruik van advies en ondersteuning is voor vaders en moeders gelijk; datzelfde geldt voor de ouders met kinderen in verschillende leeftijdscategorieën.

Vorm van advies en ondersteuning

De gebruikte vorm van advies en ondersteuning daarentegen verschilt wel per type gezin. In tabel 14 staan de verschillende vormen van advies en ondersteuning en het percentage ouders dat daar gebruik van heeft gemaakt. Het totale percentage is meer dan 100%, aangezien de respondent van meerdere adviesvormen gebruik kan maken.

Tabel 14 Percentage ouders naar verkregen vorm van advies of ondersteuning; meerdere antwoorden mogelijk (N=1.031)

Vorm van advies of ondersteuning	%
Folder, informatiepakket of website	17,1
Een (telefonisch) gesprek waarin de ouders advies krijgen omtrent hun vraag	34,7
Enkele gesprekken om de ouder(s) verder te helpen	38,6
Intensievere vorm van ondersteuning (bijvoorbeeld coaching gezin, begeleiding van de kinderen et cetera)	25,8
Een andere vorm van advies of ondersteuning	26,5

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Een of enkele (telefonische) gesprekken is de meest gebruikte vorm van advies en ondersteuning. De in tabel 14 genoemde vormen van advies verschillen in de mate van intensiviteit. Zo is het voeren van meerdere gesprekken intensiever dan een informatiepakket ontvangen. Het blijkt dat de leeftijd van de kinderen met het gebruik van de diverse adviesvormen samenhangt. Ouders met hele jonge kinderen maken significant vaker gebruik van de eerste vorm (informatiepakket) en minder vaak van de laatste vorm (intensieve ondersteuning) dan ouders met tieners en pubers (13 jaar en ouder).

We hebben de ouders ook hier weer gevraagd naar hun gevoel van tevredenheid. Het blijkt dat ouders voor het overgrote deel (zeer) tevreden zijn over het advies of de ondersteuning die zij ontvangen hebben: ruim 90% geeft hier een positief antwoord op. Moeders zijn wel vaker tevreden dan de vaders (respectievelijk 92% en 88%).

5.4 Gezinnen over de rol van de overheid

Dat de overheid een rol speelt bij de ontwikkeling en uitvoering van gezinsvriendelijk beleid werd in hoofdstuk 2 al duidelijk. In hoeverre ouders hiervan op de hoogte zijn en of zij van mening zijn dat de gemeente zich voldoende inzet, zijn we nagegaan door ouders een aantal stellingen voor te leggen over de rol van de overheid.

Tabel 15 Mate waarin ouders zich in de stellingen over de rol van de overheid kunnen vinden (%)

	Mee eens	Neutraal	Oneens
Er is voldoende politieke aandacht voor het gezin	25,4	38,5	36,1
Mijn gemeente doet voldoende voor gezinnen	22,2	48,2	29,7
Ik ben goed op de hoogte van wat het Centrum voor Jeugd en Gezin in mijn gemeente doet	13,7	23,0	63,3

Bron: PON Gezinsenquête 2009

Ondanks de toenemende politieke aandacht voor het gezin is slechts een kwart van de respondenten van mening dat er voldoende politieke aandacht is voor het gezin. Vaders vinden dat overigens vaker dan moeders (respectievelijk 28% en 24%). Wat de inzet van de gemeente betreft ligt het aandeel nog lager: een vijfde van de Brabantse gezinnen vindt dat de gemeente voldoende doet voor gezinnen.

De Centra voor Jeugd en Gezin (CJG) bestaan nog niet zo lang en zijn nog lang niet in alle Brabantse gemeenten operationeel. Het is dus niet verwonderlijk dat maar een klein deel van de respondenten op de hoogte is van wat het CJG doet. Mannen zijn minder goed op de hoogte van wat het CJG doet dan vrouwen (respectievelijk 67% en 60%). Eenoudergezinnen lijken beter op de hoogte te zijn van wat het CJG doet dan moderne, egalitaire en geïndividualiseerde gezinnen (respectievelijk 21%, 13%, 10% en 13%).

Belangrijkste bevindingen:

Behoeftte aan advies/ondersteuning

- Meer dan de helft van de ouders heeft wel eens behoefte aan advies of ondersteuning.
- De meeste ouders (86%) weten waar ze daarvoor terecht kunnen.
- Sociale contacten (familie en vrienden) zijn het belangrijkste.
- De meerderheid raadpleegt geen hulpbronnen, voor degenen die dat wel doen is internet de meest gebruikte informatiebron.
- 93% van de ouders die behoefte hebben aan advies en ondersteuning, hebben dat ook ontvangen.
- Populairste aanspreekpunten zijn consultatiebureau, huisarts en leerkrachten;
- meestal gaat het om één of enkele gesprekken, een kwart heeft een intensievere vorm van ondersteuning gehad.
- Ruim 90% is tevreden over de ondersteuning.

Over de rol van de overheid

- Een kwart van de ouders vindt dat er voldoende politieke aandacht is voor het gezin, een vijfde deel vindt dat de gemeente voldoende doet voor gezinnen.
- 14% is op de hoogte van wat het Centrum voor Jeugd en Gezin in de gemeente doet.

6 Oog voor de kracht van gezinnen

Slotbeschouwing

Gezinnen kunnen heel veel zelf, maar ze kunnen niet zonder hun omgeving. In gezinnen wordt opgevoed, gewerkt, gezorgd, geleerd, plezier gemaakt, en dat alles vaak nog eens tegelijkertijd en dag in dag uit. Gezinnen onderhouden relaties met school, opvang, vaak twee werkplekken, de buurt, verenigingen. In hun functioneren zijn ze afhankelijk van veel externe factoren. De omgeving kan stimuleren, maar ook belemmeren. Anderzijds hebben gezinnen hun omgeving, door al die verbindingen, ook veel te bieden. Hoe beter een gezin functioneert, hoe meer een gezin kan betekenen voor anderen. Of negatiever gesteld: als een gezin niet goed functioneert, dan betaalt de samenleving daar de rekening van. De provincie Noord-Brabant heeft oog voor de kracht van gezinnen en heeft het PON verzocht om kennis en inspiratie te bieden om deze kracht te versterken en maximaal te benutten voor een goed leefklimaat in Brabant.

Deze publicatie schetst enerzijds een profiel van het hedendaagse Brabantse gezin, in al zijn verschijningsvormen. Daarvoor is een enquête uitgezet onder ruim tweeduizend Brabantse ouders. De resultaten daarvan zijn waar mogelijk vergeleken met landelijke cijfers. De publicatie geeft daarnaast inzicht in de plek die gezins(vriendelijk) beleid op de verschillende overheidsniveaus op dit moment inneemt. Daarvoor is onder andere een onderzoek onder bestuurders en ambtenaren gehouden.

Alles overziend bieden de resultaten voldoende aanknopingspunten voor de provincie, in de geografische zin van het woord, om samen te werken aan een gezinsvriendelijk Brabant. In deze slotbeschouwing staan twee vragen centraal: 1) In hoeverre leent deze tijd zich voor gezinsvriendelijk beleid? en 2) Wat kan gezinsvriendelijk beleid inhouden?

Minder overheid vraagt om meer kracht van gezinnen

Deze tijd wordt gekenmerkt door een zich steeds verder terugtrekkende overheid. Dit proces was al langere tijd gaande, vooral ingegeven door de filosofie dat burgers zoveel mogelijk zelf zouden moeten participeren, maar heeft door de economische crisis een extra impuls gekregen. De verwachting is eenvoudigweg dat de overheid de komende jaren steeds minder kan investeren. Hoe enthousiast op landelijk niveau het vierde kabinet Balkenende ook is gestart met de ontwikkeling van gezinsbeleid, lijkt het nu niet voor de hand te liggen om nieuw beleid op provinciaal en lokaal niveau nader vorm te geven. Toch zijn er diverse redenen om juist in deze tijd in te zetten op beleid dat gezinnen ondersteunt.

Noodgedwongen moet de overheid steeds meer verwachten van de eigen inzet van burgers. Uit de resultaten in de eerdere hoofdstukken blijkt dat een groot deel van de gezinnen in Brabant dat al als vanzelfsprekend doet. Bijna eenderde van alle ouders helpt op school en nog eens een vijfde doet dat bij verenigingen van hun kinderen. Het is slechts één van de bewijzen dat ouders zich graag verbinden met hun omgeving en daar ook een bijdrage aan willen leveren.

Gezinnen zijn anders dan huishoudens zonder kinderen erg gericht op hun directe omgeving. Ze zijn belangrijk voor de levendigheid en voor onderlinge informele contacten. Dat maakt gezinnen tot belangrijke bronnen voor sociale cohesie. Of anders gezegd: de *civil society* heeft gezinnen nodig. Maar andersom geldt net zo goed dat gezinnen de *civil society* nodig hebben.

Het zijn communicerende vaten: hoe meer een gezin steun ondervindt van de directe omgeving, hoe meer een gezin geeft aan die omgeving. En een overheid kan daar een belangrijke faciliterende rol in spelen. Een simpel voorbeeld. Een gezin dat woont aan een drukke, onveilige straat, met weinig of slecht onderhouden groen, komt nauwelijks buiten met de kinderen. Heeft dit gezin steun nodig, dan wordt die elders gezocht, buiten de buurt, of zelfs via formele wegen. Als dit gezin zou wonen in een straat waar veel buiten gespeeld kan worden, dan ontstaan vanzelf contacten en dus mogelijkheden voor ondersteuning in de buurt. Met andere woorden: de onderlinge verbondenheid verhoogt het zelfoplossend vermogen en de bereidheid om een eigen bijdrage te leveren aan die omgeving. Conclusie: juist in deze tijd loont gezinsvriendelijk beleid.

Het gezin als economische motor

Deze tijd wordt ook gekenmerkt door economische onzekerheden. Het hebben en houden van werk is aan de ene kant steeds minder vanzelfsprekend en aan de andere kant een steeds belangrijkere voorwaarde voor een goede leefsituatie. Ook voor gemeenten is het belangrijk dat zij aantrekkelijk zijn en blijven voor mensen met werk. Werkloosheid trekt een zware wissel op mensen zelf, hun gezin, maar ook op hun directe omgeving en niet in de laatste plaats op de gemeentekas. Bedacht moet worden dat gezinnen belangrijke economische motoren zijn in de samenleving. Volwassenen met thuiswonende kinderen behoren tot de meest economisch productieve leeftijdsgroep. Investeren in de economie vraagt om investeringen in specifieke voorwaarden die gezinnen ondersteunen bij het hebben en houden van werk.

Uit deze publicatie blijkt dat in Brabant (net als gemiddeld in Nederland) het merendeel van de gezinnen twee werkende ouders telt. Oftewel: het moderne gezin domineert, ook in Brabant. En, hoewel dit natuurlijk de eigen keuze van gezinnen is en moet blijven, kan Brabant zich in economische zin gelukkig prijzen dat veel gezinnen hier voor kiezen. De economie is steeds afhankelijker geworden van de participatie van vrouwen met kinderen, dit geldt in het bijzonder voor de gezondheidszorg. Gezinnen zelf zijn ook steeds afhankelijker geworden van het tweede inkomen. Vaste lasten zijn daarop gebaseerd en het vermindert bovendien de kwetsbaarheid in het geval van een wegvallend inkomen of echtscheiding. Er is veel voor te zeggen om het tweeverdienerschap ruim baan te geven.

Brabantse ouders geven aan dat het combineren van werken en zorgen hen niet altijd gemakkelijk afgaat. Bijna de helft is niet (geheel) tevreden met de huidige balans in het gezin. Vergeleken met het landelijke niveau zijn Brabantse ouders gemiddeld minder tevreden. Velen hebben regelmatig zorgen over opvoedvraagstukken. Dit geldt met name voor eenoudergezinnen en voor gezinnen met kinderen in de basisschoolleeftijd.

Hoewel opvoedonzekerheid Brabantse ouders zeker niet vreemd is, laat het onderzoek zien dat Brabantse ouders iets minder twijfel hebben over hun opvoedcapaciteiten dan gemiddeld in Nederland.

In de praktijk valt het niet mee om werk en zorg op een prettige manier te combineren. Dat kan zowel negatieve effecten sorteren voor de zorg en opvoeding als voor het werk. Maar in de meeste gevallen ligt de prioriteit bij de zorg voor het gezin en zoekt met name de vrouw naar wegen om het werk daaromheen te organiseren. Hoe lastiger het gezinsleven (inclusief de combinatie van werken en zorgen) ervaren wordt, hoe eerder de neiging bij de vrouw om weinig uren te werken of te kiezen voor een minder ambitieuze werkkring.

Gemeenten staan legio middelen ter beschikking om voorwaarden te scheppen, die de combinatie van werken en zorgen gemakkelijker maken. Voorbeelden zijn: brede scholen opzetten, openingstijden van voorzieningen aanpassen, veilige fietsroutes voor kinderen van huis naar school creëren, voorzieningen dicht bij elkaar plannen, toegankelijk openbaar vervoer scheppen, afgestemd op haal- en brengtijden van de kinderen naar school en opvang, et cetera. Een heel pakket aan dergelijke voorzieningen trekt (en behoudt) een economisch actieve groep.

Rijp en groen

Deze tijd wordt nu al, maar zeker in de toekomst, gekenmerkt door vergrijzing. Dit lijkt een reden om juist geen aandacht te besteden aan de jongere leeftijdsgroepen. Te zien is dat vele gemeenten geneigd zijn om grijs-beleid te voeren, bijvoorbeeld door aan te koersen op het aantrekken van vermogende ouderen. Zo'n eenzijdige focus op de oudere leeftijdsgroepen maakt gemeenten meteen minder aantrekkelijk voor gezinnen. Omdat gezinnen het liefste in de buurt van andere gezinnen wonen kan de uitstroom of verminderde instroom op een bepaald moment snel gaan. Juist met de vergrijzing in het vooruitzicht is het verstandig om gezinsvriendelijk beleid te voeren. Het is een manier om de balans in de bevolkingssamenstelling te behouden, een balans die zo belangrijk is voor de levendigheid van een gemeente.

De onzichtbare helpende hand

Deze publicatie benoemt diverse voorbeelden van wat gezinsvriendelijk beleid zoal kan inhouden. Duidelijk is dat het niet gaat om een nieuw in te zetten beleidsterrein en ook niet om nieuw in te zetten hulpverleningsprogramma's. Dat past niet bij de Brabantse gezinnen en is ook niet het meest effectief.

Gezinnen in Brabant, zo blijkt uit de publicatie, maken graag gebruik van informele bronnen van hulp als ze zich even geen raad weten met de opvoeding. Het is niet duidelijk of die bronnen altijd beschikbaar zijn en of ze daar uiteindelijk voldoende steun van ondervinden. Feit is wel dat de vraag naar jeugdzorg in Brabant groter is dan elders. Daaruit zou je kunnen opmaken dat de Brabantse oplossing eerder ligt bij het scheppen van meer mogelijkheden voor ouders om elkaar de helpende hand te bieden, dan een professioneel hulpaanbod.

Gezinsvriendelijk beleid is voorwaardenscheppend beleid. Dus niet individueel gericht en zichtbaar, maar met oog voor gezinnen en nauwelijks herkenbaar als zodanig ('de onzichtbare helpende hand'). Gezinsvriendelijk beleid is niet gericht op het oplossen van manifeste problemen, maar op het ondersteunen bij het functioneren van gezinnen. Uitnodigend om alles wat zich voordoet in een gezin zelf (opvoeden, zorgen, plezier hebben, werken, anderen helpen) of samen met andere ouders, zo goed mogelijk ter hand te nemen.

Het rondetafelgesprek dat in het kader van deze publicatie is gevoerd met een aantal gemeenteambtenaren over de kansen van gezinsvriendelijk beleid leidt tot de volgende top drie van aandachtspunten:

- Begin bij de basisbehoeften (bijvoorbeeld goede huisvesting).
- Bevorder de veiligheid op straat.
- Richt speelgelegenheden in als ontmoetingsplekken.

Bij gezinsvriendelijk beleid gaat het er vooral om door een gezinsbril (rekening houdend met de bestaande diversiteit aan gezinnen) naar allerlei beleidsinspanningen (ruimtelijke ordening, veiligheid, infrastructuur, groen, maar ook welzijns- en onderwijsbeleid) te kijken. En dan beoordelen welke positieve en negatieve effecten deze maatregelen hebben op het gezinsleven. Het leidt tot aanpassingen, die in de meeste gevallen niet eens extra investeringen vergen. En als dat wel zo is, levert het een veelvoud op in de vorm van inzet voor elkaar, zelfoplossend vermogen, meer tijd voor allerlei maatschappelijk relevante activiteiten. De kracht van gezinnen kan veel beter ontsloten worden als hun omgeving gezinsvriendelijker is ingericht.

In deze slotbeschouwing stonden we allereerst stil bij de vraag of deze tijd zich wel leent voor gezinsvriendelijk beleid. Ons antwoord is helder: juist in deze tijd loont gezinsvriendelijk beleid. Vervolgens gaven we antwoord op de vraag wat gezinsvriendelijk beleid dan zou kunnen inhouden. Het antwoord daarop is: het gaat niet om nieuwe nota's, maar om een nieuwe bril.

Bijlagen

Bijlage A Onderzoeks- verantwoording

Als steekproefkader is het GfK panel gebruikt. GfK beschikt over een panel van meer dan 125.000 actieve leden. Het panel kenmerkt zich door representatieve werving, een laag verloop, en een hoge mate van bereidheid tot medewerking aan alle vormen van onderzoek.

Uit het online panel is door GfK de steekproef getrokken waarbij rekening is gehouden met een evenwichtige verdeling van mannen en vrouwen. Ten behoeve van het onderzoek zijn bruto 2.700 panelleden benaderd. Per huishouden is slechts één persoon benaderd voor deelname aan het onderzoek. Respondenten zijn per e-mail uitgenodigd om de vragenlijst in te vullen. Via een persoonlijke link in de e-mail kregen zij toegang tot de vragenlijst op internet. Het kostte circa 15 minuten om de vragenlijst in te vullen. Om een zo hoog mogelijke respons te realiseren zijn de volgende dingen gedaan:

- Tenaamstelling in de uitnodiging per e-mail om deel te nemen aan het onderzoek. Indien een uitnodiging op naam is gesteld, voelt de respondent zich persoonlijk aangesproken en is hij of zij eerder geneigd deel te nemen aan het onderzoek.
- Korte toelichting, introductie van het onderzoek. In een zorgvuldig geformuleerde uitnodiging per e-mail is uitgelegd waarom men wordt benaderd en wat het doel van het onderzoek is.
- Het openstellen van een helpdesk via internet en een helpdesk via een gratis telefoonnummer waar panelleden terecht kunnen voor vragen over het onderzoek. Deze helpdesk is bemand door ervaren telefonische interviewers. Het doel van deze helpdesk is het beantwoorden van vragen rondom het onderzoek en het overhalen van respondenten om deel te nemen aan het onderzoek.
- Lengte veldwerkperiode. Respondenten hebben ruim een week (inclusief twee weekends) de gelegenheid gehad om de vragenlijst in te vullen. Dit biedt ook minder frequente internetgebruikers voldoende gelegenheid om aan het onderzoek deel te nemen.
- Gebruikmaking van een incentive (bonuspunten) ten behoeve van de responsmaximalisatie. Panelleden krijgen als dank bonuspunten toegekend, waarmee zij sparen voor cadeaubonnen of donatie aan een goed doel. Hierdoor ontstaat een extrinsieke motivatie om mee te werken, waardoor de interesse in het onderwerp van onderzoek minder bepalend is voor deelname.

Bijlage B Landelijke documenten over gezinsbeleid

Nota Gezinsbeleid (2006)

Het kabinet hanteert sinds 1996 als definitie voor gezin: 'Elk leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen'.

Het goed functioneren van het gezin is van groot belang voor de maatschappij. Met de meeste gezinnen (95%) gaat het goed. 85% van de ouders vindt zichzelf een goede ouder. Er zijn echter ook risicogezinnen. Het kabinet voert een actief gezinsbeleid, onder meer door gezinnen in het algemeen te ondersteunen en door risicogezinnen gericht te helpen.

Het gezinsbeleid van het kabinet kent twee kernpunten: gezinnen ondersteunen door gunstige randvoorwaarden te scheppen en ingrijpen in situaties die de rechten en ontwikkelingsmogelijkheden van het kind bedreigen. Het gaat om vijf thema's:

- Opvoeding en ondersteuning; ontwikkelingen in het gezin.
- Opvoeding buiten het gezin: de rol van school, sport en jeugd- en buurtwerk.
- Waarden en normen.
- Financiële positie van gezinnen.
- Arbeid: kinderopvang, levensloopbeleid, vrijwilligerswerk en mantelzorg.

Opvoedingsondersteuning is een belangrijk preventief instrument ter ondersteuning van gezinnen. Het kabinet heeft een extra geld uitgetrokken voor preventieve acties om gezinnen in de opvoeding te ondersteunen en risico's tijdig te ontdekken en aan te pakken. Dergelijke maatregelen alleen zijn niet voldoende. Goede organisatie van effectieve opgroei- en opvoedondersteuning is minstens zo belangrijk. Omdat er tal van organisaties bij zijn betrokken is afstemming en regie noodzakelijk. De regie past het beste bij gemeenten.

Opvoedingsondersteuning als vanzelfsprekendheid

Op het thema opvoedondersteuning rust nog steeds een beetje een taboe. Dat geldt ook voor het hebben van problemen met de opvoeding. Opvoedondersteuning moet gewoner worden en sociaal geaccepteerd: het moet vanzelfsprekend en niet raar zijn dat ouders bijvoorbeeld bij hun eerste kind opvoedcursussen volgen. Dit soort 'steun-vooraf' helpt ouders om te gaan met gedrag van hun kind en bevordert het onderlinge gesprek tussen ouders over het opvoeden. Het kabinet wil het bereik van opvoedondersteuning de komende jaren daarom verbeteren. Iedereen moet deze hulp kunnen vinden.

Centrum voor Jeugd en Gezin

Het kabinet wil dat gemeenten de regie nemen om per wijk of gemeente een centraal punt te vormen voor alle vragen van gezinnen over opvoeden en opgroeien, een Centrum voor Jeugd en Gezin. De jeugdgezondheidszorg moet hierin de spil zijn.

Dit bureau moet worden uitgebreid met andere functies op het gebied van jeugd en gezin en voor jongeren tot minimaal 19 jaar. Er moet een instantie zijn waar jongeren en gezinnen terecht kunnen en die hen bijstaat als er problemen ontstaan.

Drang en dwang in de opvoedondersteuning

Meestal zoeken ouders en jeugdigen met problemen zelf wel hulp. Zijn ouders ongemotiveerd of weigeren ze hulp bij het opvoeden, terwijl kinderen grote risico's lopen, dan mogen de overheid en hulpverleners niet werkeloos toezien. Engels evaluatieonderzoek laat zien dat ouders programma's voor opvoedondersteuning waarderen en als steun zien. Het maakt daarbij geen verschil of de ouders vrijwillig deelnemen of dit doen op last van de rechter. Verplichte opvoedondersteuning is in Nederland wettelijk mogelijk. De ondertoezichtstelling (ots) biedt de gezinsvoogdij ruimte voor een aanwijzing.

Huiselijk geweld en aanpak kindermishandeling

Kinderen moeten kunnen opgroeien in een veilige en stabiele gezinssituatie. In sommige gezinnen verstoort huiselijk geweld die veilige en stabiele situatie echter. Huiselijk geweld kan zich uiten in partner-/relatiegeweld, kindermishandeling en mishandeling van ouders. De rijksoverheid voert ook een publiekscampagne om de boodschap uit te dragen dat huiselijk geweld fout is en op geen enkele manier te rechtvaardigen.

Meer aandacht voor kind bij echtscheiding

Het toenemend aantal echtscheidingen in Nederland heeft ook gevolgen voor het gezin. De overheid houdt zich daarom, in het belang van het kind, de laatste tien jaar meer en meer bezig met scheidingsproblematiek. Daarin krijgt bemiddeling een steeds grotere rol. Daarnaast is het zogeheten 'ouderschapsplan' dat zeer waarschijnlijk wordt ingevoerd, een belangrijke stimulans voor ouders om goede afspraken te maken over de positie van kinderen na de scheiding.

Ouders en school

De basis voor een goede ontwikkeling van kinderen ligt thuis. Kinderen hebben baat bij goede contacten tussen school, ouders en leerlingen. Dat werkt door in de kwaliteit van een school en in de leerprestaties en de maatschappelijke ontwikkeling van de leerling. Kinderen hebben baat bij goede contacten tussen school, ouders en leerlingen. Dat werkt door in de kwaliteit van een school en in de leerprestaties en de maatschappelijke ontwikkeling van de leerling. Kinderen hebben baat bij goede contacten tussen school, ouders en leerlingen.

De Nederlandse taal: jong geleerd, oud gedaan

Het niet goed beheersen van de Nederlandse taal werkt de integratie in de samenleving tegen. Nederlands spreken, verstaan en schrijven is immers een belangrijke voorwaarde voor een goede sociale en economische positie. De betrokkenheid van ouders is gewaarborgd in de Taallijn VVE, onder meer aan de hand van een gezinsportfolio. Er komt binnenkort een cursus waarin ouders leren hoe zij de taalontwikkeling van hun kind kunnen stimuleren door interactief voor te lezen, hun kind nieuwe woorden te leren en door veel te praten met hun kind.

Gezin als wegbereider naar verantwoord burgerschap

Het gezin heeft een centrale rol bij het vormen van waarden en normen. Het gezin is het eerste, meest indringende sociale verband voor het opvoeden en verzorgen van kinderen. Algemene noties van waarden, normen en acceptabel gedrag vormen zich in de eerste plaats in het gezin.

Financiële situatie van gezinnen

In de nota is te lezen dat 'De overheid ouders op minimumniveau meer compenseert in de uitgaven voor kinderen dan huishoudens met een hoger inkomen. De overheid de uitgaven voor eenoudergezinnen op minimumniveau volledig compenseert. Dit komt vooral doordat deze groep twintig procent meer bijstand krijgt.'

Gezinsagenda 2007 en verder

De gezinsagenda van het kabinet richt zich voor 2007 en verder op onder andere:

- In elke wijk of gemeente één centrum voor jeugd en gezin.
- Bundelen van middelen rond opvoedondersteuning, ontwikkelen van een opvoedondersteuning als een vanzelfsprekend aanbod.
- Extra aandacht allochtone gezinnen bij opvoedondersteuning. (bijvoorbeeld door het combineren van opvoedondersteuning aan ouders met VVE-programma's voor het kind).

Alle kansen voor alle kinderen. Programma voor jeugd en gezin 2007-2011

In de nota 'Alle kansen voor alle kinderen' zijn de speerpunten van het beleid weergegeven. Centraal in het beleid staan vijf voorwaarden voor een goede ontwikkeling van kinderen. Ze vormen de kerndoelen van het beleid:

- 1 Gezond opgroeien: lichamelijk gezond, geestelijk gezond, gezonde leefstijl en continuïteit in opvoeding en verzorging.
- 2 Veilig opgroeien: geborgenheid: onvoorwaardelijke liefde, respect, aandacht, grenzen, structuur en regelmaat, veilig thuis (voor geweld, mishandeling, seksueel misbruik) en veilig buitenshuis.
- 3 Steentje bijdragen aan de maatschappij: actieve betrokkenheid bij maatschappij: meedenken en meedoen, actieve betrokkenheid naaste omgeving, positief gedrag en burgerschap.
- 4 Talenten ontwikkelen en plezier hebben: onderwijs genieten/opleiding krijgen, mogelijkheid voor hobby's: sport, cultuur en recreatief en vrijheid om te spelen.
- 5 Goed voorbereid zijn op de toekomst: diploma halen, werk vinden, in levensonderhoud kunnen voorzien, stimulerende leefomgeving.

Het programma wordt uitgezet via drie lijnen:

- 1 Nadruk op de belangrijke positie van het gezin in de opvoeding.
- 2 Omslag naar preventie: problemen eerder signaleren en aanpakken.
- 3 De vrijblijvendheid voorbij: ongewenste situaties niet laten voortduren maar doorbreken realiseren. Velen zijn betrokken bij het oplossen van problemen met kinderen en gezinnen, namelijk : ouders, professionals, bestuurders en de jeugd zelf.

Gericht op de vijf voorwaarden voor een goede ontwikkeling van kinderen moeten deze programmalijsen bijdragen aan een effectief jeugd- en gezinsbeleid.

Het werkprogramma bestaat uit de volgende onderwerpen met bijbehorende acties: het gezin op de kaart; opgroei- en opvoedingsondersteuning in de buurt (waaronder de Centra voor Jeugd en Gezin); jeugdcultuur: gezond en meedoen; kindvriendelijke leefomgeving; snelle en effectieve hulp voor jeugd en gezin; aanpak kindermishandeling; van school naar werk; voorkomen jeugdcriminaliteit; professionalisering.

Rol overheden

In het kader van deze notitie zoomen we in op de rol die in de nota 'Alle kansen voor alle kinderen' is weggelegd voor overheden:

- Gemeenten vervullen een cruciale rol in het jeugd- en gezinsbeleid als 'hoeder' van de ontwikkelingsvoorwaarden van kinderen. Zij maken nadere afspraken met de minister voor jeugd en gezin over de concrete bijdrage aan het programma voor jeugd en gezin. Hierbij gaat het, naast de Centra voor Jeugd en Gezin, om het signaleren en melden van kindermishandeling, onderdelen uit het gezinsbeleid, een kindvriendelijke leefomgeving en participatie van de jeugd. Idealiter via een wethouder die expliciet verantwoordelijk is voor jeugd en gezin.
- Aan het eind van deze kabinetsperiode is er een landelijk dekkend netwerk van Centra voor Jeugd en Gezin. Het Elektronisch Kinddossier komt met ingang van 1-1-2008 beschikbaar en de Verwijsindex met ingang van 1-1-2009.
- Gemeenten maken met de provincies/grootstedelijke regio's afspraken over de wijze waarop een goede samenwerking en afstemming (goede aansluiting van de ketens) wordt geborgd.
- Het kabinet ondersteunt en stimuleert pilots op lokaal niveau waar nieuwe vormen van samenwerking tussen provincies en gemeenten worden ontwikkeld. Medio 2009 zal de balans worden opgemaakt over de ontwikkeling ten aanzien van het voorgaande, over de stroomlijning van de jeugdzorgketen en wordt bezien of nadere afspraken moeten worden gemaakt.
- Provincies zetten stevig in op snelle en effectieve hulp voor jeugd en gezin. Het wegwerken van de wachtlijsten en het gebruik van effectieve interventies staan hierbij voorop. Daarnaast zetten de provincies in op de aanpak van kindermishandeling en de verbetering van de jeugdbescherming. Provincies hebben een belangrijke rol in het jeugdbeleid. Provincies zien er op toe dat ook binnen alternatieve opvoedingssituaties zoals pleeggezinnen en residentiële voorzieningen de vijf ontwikkelingsvoorwaarden centraal staan.
- De Minister voor Jeugd en Gezin en provincies maken nadere afspraken over het realiseren van snelle en effectieve jeugdzorg, vereenvoudiging van de indicatiestelling(en), participatie door jeugdigen in de jeugdzorg, de aanpak van kindermishandeling en de verbetering van de jeugdbescherming en professionalisering.

De kracht van het gezin, Nota gezinsbeleid 2008

Nederland telt ruim 2,5 miljoen huishoudens met één of twee ouders met thuiswonende kinderen. Volgens de Nota gezinsbeleid vragen de volgende punten bijzondere aandacht:

1 Gevolgen van scheiding

Veel kinderen maken de scheiding van hun ouders mee. Circa 30% van de kinderen heeft problemen. Belangrijkste risicofactor zijn heftige en langdurige conflicten van ouders, zowel tijdens de relatie als na de scheiding. Kinderen kunnen daardoor klem komen te zitten. Ook op langere termijn kunnen zich problemen voordoen.

Naast de risico's voor de kinderen zijn er ook gevolgen te herkennen bij de gescheiden partner, zoals achteruitgang van de financiële situatie (vooral voor moeders) en minder frequent contact met de kinderen (vooral voor vaders), emotionele problemen en problemen met de gezondheid.

2 Hoge gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen

Als gevolg van diverse maatschappelijke ontwikkelingen krijgen vrouwen in Nederland op een relatief hoge leeftijd hun eerste kind. Opleiding, studie, werk, carrière, financiële zekerheid en huisvesting blijken belangrijke barrières te zijn.

3 Opvoeding als maatschappelijk thema

Moderne ouders zijn bewust bezig met hun opvoedende taken en zoeken actief naar informatie om hun kinderen op te voeden. De sociale omgeving van het gezin, partners, familie en vrienden, kan behulpzaam zijn bij de opvoeding. De sociale context van gezinnen is veranderd (RMO, 2008) onder meer als gevolg van toenemende verhuisbewegingen, afgenomen betrokkenheid bij de buurt waarin men woont en verzakelijking van publieke voorzieningen. Het ontbreekt ouders daardoor vaker aan een sociaal netwerk.

Bijna elke ouder maakt zich wel eens zorgen over de opvoeding van de kinderen, dit is inherent aan het opvoeden. Een kleine groep ouders ervaart de opvoeding als zwaar en voelt zich onmachtig. Met name gezinnen met specifieke vragen, zoals eenoudergezinnen, stiefgezinnen en gezinnen in scheiding, geven aan behoefte te hebben aan een laagdrempelig informatiepunt (E-Quality, 2008).

4 Het toenemende belang van de combinatie van gezin en werk

Gezinnen bevinden zich in het spitsuur van het leven. Veel vrouwen blijven doorwerken na de geboorte van kinderen. Het is van belang om de combinatie van gezin en werk goed te regelen. Hierbij dient rekening gehouden te worden met de mogelijkheid om mantelzorg te verlenen.

5 Gevolgen van sociale uitsluiting en armoede van kinderen

Armoede heeft in veel gevallen een negatieve werking op de manier waarop gezinsleden met elkaar omgaan en op de ontwikkeling en gezondheid van kinderen. In 5 procent van de gezinnen waar zich problemen voordoen is er sprake van cumulatie van risicofactoren (zoals lage opleiding van ouders en werkloosheid). Armoede is ook een risicofactor na scheiding.

De primaire verantwoordelijkheid voor het goed functioneren van een gezin ligt bij de ouders. Met een gezinsvriendelijk beleid wil het kabinet de eigen kracht van gezinnen versterken. Het gezinsbeleid loopt langs drie sporen:

- Meer tijd voor het gezin (wijzigingen ouderschapsverlof, gezinsvriendelijke werkgevers, ontheffing sollicitatieplicht gekoppeld aan scholingsplicht).
- Extra investeren in gezinnen (invoeren kindgebonden budget, vermindering sociale uitsluiting van kinderen).
- Versterken van de opvoeding (vermindering gevolgen van scheiding en aandacht voor preventie, opvoeddebat, laagdrempelige opvoedingsinformatie en -advies, aanpak 'één gezin, één plan').

Beleidsagenda Jeugd en gezin, ambities 2010

Het beleid waar in 2008 en 2009 de basis voor is gelegd moet in 2010 en 2011 tot resultaat leiden. Uitgangspunten voor beleid zijn:

Samenleven begint in het gezin. Het kabinet wil de kracht en de kwaliteit van de samenleving vergroten. Daarom investeren we in onderlinge betrokkenheid van mensen in hun leefomgeving, in wijken, buurten en dorpen. Samenleven, respecteren en het leren van gemeenschappelijke waarden begint al in het gezin: hier zijn mensen elkaar tot steun en worden kinderen opgevoed.

Eigen kracht versterken. Het probleemoplossend vermogen van gezinnen moet worden vergroot in plaats van problemen over te nemen. Opvoeders voeden op, familie, vrienden en andere opvoeders kunnen elkaar hierin bijstaan. Opvoeders hebben behoefte aan het uitwisselen van kennis en ervaring. De Centra voor Jeugd en Gezin dragen bij aan het versterken van deze informele netwerken en ondersteunen zo nodig bij alledaagse opvoedproblemen. Door de inzet van vroegtijdige hulp kan het gebruik van zwaardere zorg worden voorkomen. Direct helpen zonder doorverwijzingen voorkomt onnodige medicalisering: hier ligt een belangrijke taak voor de Centra voor Jeugd en Gezin.

Eén gezin, één plan. Soms is zwaardere zorg niet te vermijden en ook hard nodig. Professionals in de jeugdsectoren moeten snelle en effectieve zorg bieden aan kinderen en gezinnen die zorg nodig hebben, onder het motto 'meedoen naar vermogen'. Kinderen en gezinnen met meervoudige problematiek hebben behoefte aan integrale hulp. 'Eén gezin, één plan' is het uitgangspunt. Met het voorstel tot wijziging van de Wet op de jeugdzorg (in verband met het opnemen van een gemeentelijke verantwoordelijkheid voor de jeugdketen), wordt de inzet van een zorgcoördinator geregeld. De coördinator krijgt als taak de informatie over een gezin bijeen te brengen en te bewaken dat de uitvoering volgens plan verloopt. In zeven gemeenten wordt via de 'experimenten achter de voordeur' ervaring opgedaan met het in de praktijk brengen van 'Eén gezin, één plan'.

Alle jongeren doen mee. Het aantal jongeren met ontwikkelings- of gedragsstoornissen groeit in diverse ondersteunende voorzieningen. Om ieders talenten optimaal te benutten en om onnodige afhankelijkheid van deze jongeren van collectieve voorzieningen tegen te gaan, is een robuust perspectief op participatie nodig. De sociale partners, zoals vertegenwoordigd in de SER, kunnen daar een sleutelrol bij vervullen.

Het kabinet heeft daarom de SER gevraagd wat nodig is om onnodige medicalisering tegen te gaan en jongeren met ontwikkelings- en gedragsstoornissen zo goed mogelijk toe te rusten voor participatie.

Ten aanzien van het gezinsbeleid staan er diverse concrete acties op het programma, waaronder het organiseren van opvoeddebatten, het stimuleren van gezinsvriendelijk werkgeverschap, het aanpassen van kinderregelingen en een traject om gezins- en kindvriendelijkheid van gemeenten te versterken.

Literatuurlijst

Betrand, R.M., Hermanns, J. en P.P.M. Leseman (1998). *Behoeftte aan opvoedingsondersteuning in Nederlandse, Marokkaanse en Turkse gezinnen met kinderen van 0-6 jaar*. Nederlandse Tijdschrift voor opvoeding, vorming en onderwijs, 14 (1), p. 50-71.

Blanken, M., Rijkers, M., Daal, P. van, Hooghiemstra, E. en K. Verhaar (2009) *Jeugd van vandaag, Brabanders van morgen? Koersen op de waarde van talenten!* Jaarboek 2009 PON: Tilburg.

Boekhoorn, P. en T. de Jong (2008) *Gezinnen van de toekomst: Cijfers en Trends*. E-Quality en SCP: Den Haag.

Bos, J. en E. Hooghiemstra (2004) *Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen*. Den Haag: CBS.

Distelbrink, M., Lucassen, N. en E. Hooghiemstra. *Gezin Anno Nu, Werkdocument 9*. Nederlandse Gezinsraad in opdracht van de Raad van de Maatschappelijke Ontwikkeling. Den Haag, 2005.

Doornenbal, J. (1997), *Ervaren opvoedingsonzekerheid van moeders en vaders*. Comenius, 17, p. 281-292.

Egten, C. van, Zeijl, E., Hoog, S. de, Nankoe, C en E. Petronia (2008), *Gezinnen van de toekomst: Opvoeding en opvoedingsondersteuning*. E-Quality en SCP: Den Haag.

Eisinga, R. (2002), *Waarden in beweging. Een verkenning van waardeveranderingen in Nederland in de periode 1980-2000*. In: Verhaar, K. (2002), *Sociale Verkenningen. Deel 4 Waarden en normen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Directie Onderzoek en Ontwikkeling.

Jongh, J. de, O. Vlek (2009), *Opvoeden kun je leren. Onderzoek 1 naar het opvoeden van kinderen onder ouders*, Ruigrok NetPanel, Amsterdam.

Hartog, J. den en L. Sontag (2009), *Samen leven. Resultaten van de derde monitor sociale participatie in Noord-Brabant*. PON: Tilburg.

Hermanns, J. (2001), *Alle opvoeders in therapie?* In: Hermanns, J., *Kijken naar opvoeding. Opstellen over jeugd, jeugdbeleid en jeugdzorg*. Amsterdam: SWP 2001.

Hoog, K de en J. Vinkers (1998), *Van individualisering naar pluriformiteit. Analyse van de gezinsbeelden bij politieke partijen in de programma's voor de Tweede Kamerverkiezingen 1998*. Nederlandse gezinsraad: Den Haag.

- Hoog, K. de en E. Hooghiemstra (2002), *Links en rechts aandacht voor het gezin. Gezinsbeelden in de partijprogramma's voor de verkiezingen van de Tweede Kamer*, Nederlandse Gezinsraad: Den Haag.
- Hoog, K. de en E. Hooghiemstra (2003), *Gezinsbeleid in beeld, een vergelijking van de verkiezingsprogramma's 2003*. Nederlandse Gezinsraad: Den Haag.
- Hoog, C. de (2003a) *Opgaan, blinken, verzinken en uit as herrijzen: gezinnen, gezinssociologie en gezinsbeleid 1946-2003*. Wageningen: Wageningen Universiteit (oratie).
- Hoog, C. de (2003b) *Is het gezin op weg naar het einde?* Afscheidsrede Universiteit van Wageningen, oktober 2007.
- Hoog, C. de en B.T.J. Hooghiemstra (2006) *Gezinsbeleid uit de kinderschoenen. Analyse van de verkiezingsprogramma's 2006*. Nederlandse Gezinsraad: Den Haag.
- Hooghiemstra, B.T.J. (2009a) *Het gezin binnenstebuiten. Over het belang van gezinnen en gezinsbeleid in relatie tot het Centrum van Jeugd en Gezin, 's-Hertogenbosch: Fontys Hogescholen (oratie 19 juni 2009)*.
- Hooghiemstra, B.T.J. (2009b) *Een bredere blik op gezinnen*. Pedagogiek in Praktijk, oktober 2009, p. 30-34.
- Kloeze, J.W. te, Hoog, K. de, Bergen, M. van en M. Duivenvoorden (1996), *Tussen vrijheid en gebondenheid. Het postmoderne gezin ontdekt*. Garant: Leuven/ Apeldoorn.
- Krijnen, H. (2010), *Gezin van prominent belang voor samenlevingsopbouw*. MO/ Samenlevingsopbouw, 29 (225), p. 16-19.
- Keuzenkamp, S. en E. Hooghiemstra (red.) (2000), *De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Pool, M., Distelbrink, M. en N. Lucassen (2006) *Ouders aan het woord. Hoe gezinsvriendelijk is Rotterdam?* Den Haag: Nederlandse Gezinsraad.
- Provincie Noord-Brabant (2008a) *De bevolkings- en woningbehoefteprognose Noord-Brabant. Actualisering 2008*.
- Provincie Noord-Brabant (2008b) *Brabant investeert in Jeugd. Beleid Jeugdzorg provincie Noord-Brabant 2009-2012*.
- Provincie Noord-Brabant (2008c) *Visiedocument Centrum voor Jeugd en Gezin 2008-2011. Speerpunt binnen programmalijn Perspectiefrijk Brabant*.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling/Raad voor de Volksgezondheid & Zorg, *Versterking voor gezinnen*. Publicatienummer 08/10, Den Haag, 2008.

Rispens, J., Hermanns, J. en W. Meeus (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

Rijkers, M. en E. Stultjens (2009) *Brabanders over CJG en jeugd- en gezinsbeleid*, PON, Tilburg.

Merens, A. en B. Hermans (2009) *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek.

Taskforce DeeltijdPlus (2010), *De discussie voorbij*. Eindrapport Taskforce DeeltijdPlus. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) (2010), *Factsheet Positief jeugd-beleid*. Den Haag, februari 2010.

kennis in uitvoering

Stationsstraat 15
5038 EB Tilburg
Postbus 90123
5000 LA Tilburg

telefoon +31 (0)13 535 15 35
fax +31 (0)13 535 81 69
info@hetpon.nl
www.hetpon.nl